CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

आकाशस्थिरत्वसंभावनाहयमाह श्रोत्रेति हिनस्त्वेतिहयेनश्रोत्रहितश्रुतेरेतान्तर्गतोपिमुनिरात्मनोदेहाद्यसंगेश्रुतप
मात्मावच्छेदेनभावयेत् श्रुतेःस्थिरजंगमेषुसमन्वयेनयाव्याप्तिःतयाकिंमणिषुसूत्रस्यव्याप्तिःनवितत्सर्व
मेवातएतत्श्रुतेःब्रह्मात्मभावेनब्रह्मस्वरूपभावनया तत्वमसीतिश्रुतेःतत्वेनतत्सर्वकथंसंभवतितत्राहनभस्तु
नज्वलत्वेसंभावयेत् यथानभसःसर्वगतस्यनक्षत्रादिभिःसंगः प्रतिछेदावयवमात्मनोपिसंभवतीति ५९किं
चक्षुरादिस्थात्मनोनागमापायिदेहादिसंबंधइत्याह तेजोवनमयेतेजस्यप्यापश्चअन्नंचपृथिवीवनमयेःकास

श्रोत्रहितश्रुतेःस्थिरजंगमेषुब्रह्मात्मभावेनसमन्वयेन व्याप्तावच्छेदसंगमात्मनोमुनिर्नभः
वत्वितत्सर्वंभावयेत् ५९ तेजोवनमयेभावैर्भेद्योद्येवापनेतितैः नस्पृष्टंतेनभस्तद्वत्कालस्पृष्टं
गुणैःपुमान् ५२ चक्षुःप्रकृतिनःस्त्रियोमायुर्यस्त्रीयंभृङ्गिणा मुनिर्ज्ञानयाभिन्नमीक्षेय
त्पश्यंतीकीर्तिते ५३ तेजस्वीतपसादीप्तोदुर्धर्षोदरभाजनः सर्वभक्षोपियुक्तात्मानादेयमलम
गिरत ५४ राम॰ राम॰

स्पृष्टंगुणैर्देहादिभिः पुमानसंस्पृष्टंतथाभवत्यभवतीति ५२ चक्षुरात्मादिभिर्गुणैः उदकेजगत्
वातीतितत्तद्गुणमयाभिर्व्याप्तोदकमाह चक्षुःनिर्मलः प्रकृतिनःस्वभावतः स्त्रियः जनेषुरागवान्
मायुर्यैः मधुरालापैर्नीत्यैः नीतिस्थानप्रणामिनेमुदकमर्थैःनम्रः अग्रादितिपाठेतत्रायंपदार्थोनुना
तिचक्षुरादिगुणैरर्थाउदकमाहुरुपज्ञानवे ५३ अग्नेःपित्तमाहतेजस्वीतितेजस्वीज्ञानतिपायान्
विशेषतः तपसादीप्तः दुर्धर्षः अग्नेर्मांद्यभाजनत्वंअग्रहणंग्रहः युक्तात्मानिर्मलस्वरूपः ५४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तयोर्मिथः स्नेहप्रसंगोऽस्तोयनिकबोनौ स्तिन्नयोगात्स्नेहेनगणितेनिजहृदयेयस्तौ ५३ विस्रब्धौनिः
शंकौ ५४ साकपाती नर्पयंती सहास्यवीक्षिनालापादिभिः प्रीणयंती अतएवनानुरूपितासतीयंयत्राकांत
नकामंसमनयत् रणादयामास राजन्विनिवयथेनिस्तिनं ५५ तेषुजलभरितेषुश्रेष्ठहदः स्वभावा

कपोतोस्नेहगणितहृदयोऽहधर्मिणी हस्निहणागमंगेनवहिर्वृक्षावलंबतः ५६ शय्यासनाद
नस्थानपानाक्षीशनादिकं मिथुनीभूयविस्रब्धोचरतंवनगानिषु ५७ ययवाकृतिसाधनस्तया
नन्कपिना तंसमनयत्कामंकुणापिनितेंद्रियः ५८ कपोतीश्चमंगर्भगृहागतकालआगते
श्रेणिसहचरीडस्थपुत्रःसन्निधोसती ५९ तेषुकालेजलायलरविलावस्याहरः शक्तिभिःइवि
भाजाभिकोमलाग्रतरुहाः ६० प्रजाःपुष्पवतःफलोत्तरतीपुत्रवत्सलो शुक्लनेक्रजितेला
सोनिहतोऽनभाजितः नासापतत्रैःसुपर्णैःकृजितेमुग्धचेष्टितैः प्रत्युहमरदीनानापितरा
मुदमायतः ६१ सहानवद्यहृदयोऽन्योन्यविश्रमायया विमोदितोदीनधियोऽपिशत्रुषतः
प्रजाः ६२ एकदाजग्मतुः नासोभक्ष्यार्थंतौजहृविनो परितःकाननेनस्त्रियौचरंतः विरम् ६३
हणालावलयकः कश्चिद्गृहीतोवनेचरः जगृहेजालमातत्यचरतः स्वालयांतिके ६४

कर्मादिशक्तिभिः रचितावयवाः पक्षिणः कोमलाग्रेगणितरुहाश्रयेषोते ६५ पतत्रैः पक्षैः अरी
नानोहणावो ६६ शिशूलवालाःस्वप्रजापुत्राद ६७ स्वालयांतिकचरतः क्रीडतः तान्कपोतपत्रा
न् आतत्यप्रसार्य ६८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

शिंशपावृक्षेनाग्निदृष्टांतेनैवदेहानांक्षणभंगुरतयावैराग्यंनिर्दिशतमित्याहकालेनेतिगोमयद्वयोप
स्तेनआत्मनःसंबंधिनोदेहानामित्यर्थः ५८ आदित्यात् निर्दिशतमाहहृदयेनगुणैतिगुणैरिंद्रियं
गुणान्विषयान्गृणादत्तेयथाकालेप्रयिन्यागतेस्तेविमुंचतिचनतेयुज्यतेतत्वमितिवामितिवेत्रोनक
योनिगोभिःरश्मिभिःगाजत्तानिगोपतिः सूर्योयथास्तोभेदसूत्यस्याआत्मनोभेद प्रतीतिरुपाधिव

कालेनदोगवेनधृतानांप्रभवाप्ययौ नित्यावधिनहृदयेनआत्मनोग्रेर्थान्विंदाम् ५८ गुणै
र्गुणान्गृणादत्तेयथाकालेविमुंचति ननेयुज्यतेयोगीयोमिंगोहृदयोपतिः ५९ वृध्यतेह्यनमे
देनआत्मिस्थइतनहृतः स्त्रस्यतेस्त्रस्तमतिभिरात्माचास्थितोकचन ६० नातिस्नेहःप्रसंगोवा
कर्तव्यःकपिकेनचित् क्वचित्विदेतसंतापंकपोतइवदीनधीः ६१ कपोतःकश्चनारण्येकृत
नीडोवनस्पतौ कपोत्याभार्यया सार्द्धंरेमेशबलचित्तवत् ६२ ॥ ॥ श्रीरामायनमोनमः

त्रादित्यादिमहृष्टांतेनैवसंभावितमित्याहवृक्षादृतिस्नेहस्त्रहृदयेः तस्थितआत्माभेदेननबुध्यतेत्रभित्यन
न्तीतिव्यक्तिहृयोभिव्यक्तिस्थः इत्यर्थोग्रेविंदितस्तेनहृतइडपाधिप्रतिहृतभेदन स्त्रस्तमतिभिस्ते
दपतेत्रकंवदित्यन्वयः ५० कपोतान् निर्दिशतमाह नातिस्नेहृतिस्नेहृः प्रीतिःप्रसंगडयस्तेनात्मा
सक्तिः हृष्टांतेप्रपंचयतिकपोतःकश्च नेति ६२ ॥ श्रीरामः ॥ ॥ श्रीरामः ॥ ॥ रामः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्रीमद्भागवत

ग्रहणमन्नगणादिभोजनवत्प्रीतिनेहितः अत्यन्तविगमात्पूर्वं विवेकाद्रोऽवगम्यते २ प्रायश्चकर्मभोगस्यावश्यंभा-
विनामदर्थोयमनुपपन्नोयथाकर्तव्यइतिअन्नगणात् प्रीतिनमित्यादि सुखमित्यादिनायदेहियकस्यत
न्नस्वर्गनरकवभवनेवयथाहुःखेतस्मात् बुधःतत्रेक्षेत स्वीतविवाहमात्रत्वयथान्नवेनकर्तव्यमित्यादया
सक्तिन्नअन्नगारःअन्नगारहतिःअक्रियःउदासीनः २ यदायोपपत्तितदाकिंकर्तव्यतत्राह शयीतेति अनुप
क्रमः निरुद्यमः दिष्टभुक् दैवमेवप्रापकमितिधैर्यवान् ३ तत्रसमर्थोपिशयीतकिंइत्याह गोजन३
पि गोजनइवनसहायमनोवचनबलयशरीरमेवतद्युक्तमपिदेहमकर्मकमेवविभृतयायानयवभवत् शीतवि

ब्राह्मणः सुखमैन्द्रियकंराजन्स्वर्गेनरकएवच देहिनोयद्यथादुःखंतस्मान्नेक्षेतकर्हिचित् २ अ
यत्सम्परेतविषमंपरतोनात्मवद्यदा पृक्षेयुरापतितंग्रस्तराजगरक्षयः ३ अजगरोमहोवन
धृतविग्रहमकर्मकं शयानोवीतनिद्रोऽपिनेहेन्द्रियवान्यथा ४ मुनिःप्रसन्नगंभीरोदुर्विगाह्यो
दुरत्ययः अनन्तपारगाह्योभक्षिभिस्तिमितोदवत् ५ शयीतामूनिभूतानिनिराहारोजित
क्रमः यदिनोद्यमेन्नग्रासोमहाहिरिवदिष्टभुक् २ राम

दुःखार्थेरहसिप्रभवेत् नपुनरीहेतेन्द्रियवानपीतिदैवादिनापुरुषंनिवारयति समग्रातृष्णा
क्षितमाहमुनिरितिवहिः प्रसन्नशान्तगंभीरस्तुदुर्विगाह्यश्चयवृतइतिपरिकल्पितमशक्यः अत
स्तृप्तिविभावात् अक्षोभ्यः अविकार्यः रागाद्यभावात् स्तिमितोदः निश्चलोदकार्णवोयथातद्वद

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भाग० टी० ३९

एतद्धि वृणोति पुनः सायंजनमिति १७ स्पर्शासक्तिर्नाशहेतुरिति गजान्शिखितमित्याह यदापीति यदेनापि दा-
रवीं दारुमयीमपि गजो हि करिणीं प्रदर्श्य निखातपिहितागर्ते हि पात्यवयते १३ किंच नाधिगच्छेत् ततोपगच्छेत्
त्यागभोगविहीनो धनसंचयः पुरगामी भवतीत्यत्र मधुहा गुरुरित्याह नदेयमिति तदन्यो बलवान्भुंक्ते तदप्यन्यस्त-
द्ध्यान्यः मधुहा मक्षिकाभिसंचितं मधु यथा भुंक्ते तद्वत् ननु सगुप्तं धनं कथमन्यो ज्ञास्यति हरिष्यति चेति तत्राह अर्थ

सायंतमश्चस्तनं वा ते संगृह्णीत भिक्षुकः मक्षिका य इव संगृह्णात्सह तेन विनश्यति १२ यदापि युवतीं
भिक्षुर्न स्पृशेद्दारवीमपि स्पृशन्करीव बध्येत करिण्या अंगसंगजः १३ नाधिगच्छेत्स्त्रियं प्राज्ञ कर्हिचिन्मृ-
त्युमात्मनः बलाधिकैः सहेत जगत्रैरन्यैर्गजो यथा १४ नदेयं नोपभोग्यं बलवद्भ्यो यदुःखसंचितं भुंक्ते तद-
विद्वांसि तच्चान्यो मधुहेवार्थविन्मधु १५ सुदुःखोपार्जितैराशासानां गृहाशिषः मधुहेवाग्रजो भुंक्ते यतिर्वै गृह-
मेधिनां १६ ॥

त्यर्थ

[illegible] यथा मधुहा तरुकोटरादिगतं मधु वेति हरिति च १४ स्वोपमं विनापि भोगः संभव-
[illegible] गुरुरित्याह सुदुःखेति आशासानानामिति वक्तव्ये वर्णलोप आर्षः यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्न-
[illegible] अमदत्वात् भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेदिति गृहिणामावश्यकत्वेन दानविधानात् १६ ॥

३९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

किंचयथासमविद्धिः समद्रोपिसमगरोयथानोत्सर्पेतगीवेतद्विहीनोपिनश्येतन्यासमद्रकामस्तद्विहीनोवा
नरस्यानेनचप्रोक्तेनदृष्टयर्थः अत्रहेतुःनागायणपरःनानाविषयपरइतिनृपगंधस्पर्शरसोपलभिर्विषयैर्मा।
हिताः पतगमधुकरगजहरिणमीनाहताः अतस्तेषनासक्तोयश्चैगुरुः तद्भक्तपतंगभृंगगजमृगमीना
हताः पंचभिरेवएषएकःप्रमादीसकथंनहन्यतेयश्चैनेयश्चभिरेवपंचेति तत्रदृष्टविलासमोहितोनरश्च
मीनिपतंगान्शिक्षितमादृष्टेतिनष्टाभावेप्रलोभितः २ स्त्रियमुपलक्षणमेतत्पुंस्त्वेपिमत्पचयतिरिक्तं मधु

समुद्रकामोहीनोवानागायणपरोमुनिः नोत्सर्पेतनश्येतनसविद्धिनृपमागतः दृष्टास्त्रियंदेव
मायांतद्भावेजितेंद्रियः प्रलोभितःमतंयेनमत्स्योपतंगवत् ३ यावद्विषयेषुरागोवरा
दिदृश्यतेमायायांचितेषुमूढः प्रलोभितात्मापुरुषोगजोवापतंगवन्नपतितेहहिंसः ४ लोक
स्तोकंप्रसंगात्संदहावनंतथावना यद्वानहिंसनानिष्टृत्तिमाधुकरीमृगैः ५ अंकुशश्चमहत्
भयश्चपाशभयः कुशालोनरः सर्वतःसावधानात्मभिरवद्यदः ६ सायंतनश्चस्तनवो
नखग्रहणीनभिक्षितेपाणिपात्रोदरामत्रोमक्षिकेवनखग्रही ७ राम, मधुसूदनोविशिष्टगंध

कारणंशिक्षितमाहलोकमिमंगृहानदहत्यावह्निसंतप्तयपीडयतेयथाभावः यथालोभेनैकस्मिन्नेव
गंधेसंरक्तमयेमृत्तिकाभिन्नभाजनेपतंगोमृत्युमाप्नोतिनिषेवमाणस्तथैकमवगंधमाश्रितस्तन्मोहं नवप्रपद्यति ५
किंचगुणःमधुकृतिर्हिविद्यामधुकृन्मधुंकृनतिपुष्पाद्धिसंगृहणातितिमधुकृद्भ्रमरः मधुकरोतिआहा
रत्वेनस्वपुष्टंनचेतिमधुमक्षिकाच्च ६ नचपथमाद्विद्धितमत्तेहिनीमानशिक्षितमाह सायंदोह्या।
मीनिभिक्षितमात्रादिनामेगृहणीनकेवलंपाणिपात्रःनच्यानगृहीयद्वादोहनंवामत्रंपात्रंयस्यसः एकभि।

स्वदंदोह्यामीति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

जाया छदर मात्रा शास्त्री भवेत् संग्रहीत मस्ति केवल मनंतानंती वर्तीयर्थः ११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

हरिणानुत्रिहितमाह ग्राम्येति भगवद्गीतेनमरणायादेवमृगंसेवकस्य ॥ हरिणग्राह्यादेवहरिणी
[illegible] मृगीणिकुलानवत्यात्मानंवृणावश्यंवेत्रिशेषः रसासक्तोनाशंहन इति ॥
[illegible] रसाहजिह्वेतिप्रमाथिन्याप्रतिहोमिकयाऽजेययाऽऽहुतिप्राप्तेतिवृद्धिर्गमि
ष्यन्प्रेरकः ॥ ५ ॥ दुर्जयत्वमुपपादयतिइंद्रियाणीतिहेत्वर्थेभावः यद्वाहारस्यजयनेन

ग्राम्यगीतेनमृगयायांतिर्वनचरः क्वचित् त्रिहेतहरिणंहन्मृगयोगीतमोहितम् ॥
नृत्यवादित्रगीतानिजुषन्ग्राम्यादियोषितां ग्रासाक्षेऽनवबुध्यऋक्षोमृत्युमृगीसुतः
॥ जिह्वयातिप्रमाथिन्याजनोरसविमोहितः मृत्युमृच्छत्यसद्बुद्धिर्मीनमत्रुव तित्रिरथया
इंद्रियाण्येजयत्याशुनिराहारमनीषिणः वर्जयित्वात्तरसं नंतन्निबद्धस्यवर्तते ॥ तावज्जि
तेंद्रियोनस्याद्विजितान्येयःपुमान् नजयेद्रसनंयावज्जितंसर्वंजिते रसे ॥ पिंगलानामवे
श्यासीद्दहन्तीपुरुषान्यथा तथाआशानरंघ्नतीदेहेविरक्तेयंमृथनेदन ॥ सात्वंविमुंचकरजा
तेसंकेतंपरुषंवीक्ष्यतीं श्रुत्वाकान्तेजिहासंतंदीनंविक्लवमानसम् ॥ मागंत्यागमकृतोवीक्ष्यपु
रुषान्पुरुषर्षभ तावमुक्तदान्जिज्ञेवतःवीतान्मेनेकामुका ॥ ॥ तमाद्यनमः॥

ने

एनेंद्रियजयःकेवलेभवतिसेंद्रियेनरहसे यस्मिन्कस्मिंश्चिदहिपुनरस्यरसाश्चमासर्वेंद्रियद्वेभःसमा
नश्चतारसाश्चिपतिन्यायेषयहरणीमांतिप्राणंत्यजंत्यतोरसनएवैकोजेतव्यो
ह्याएनायोजनमुक्तिविद्वेषः ॥ ॥ विज्ञायायानेरसंजिह्वेतमितिवक्तुंतदात्मानमाहयिगजेः
त्यादिनामेयाजिह्वेते ॥ स्वैरिणीकामजारिण्यौस्वकेतेरतिस्थाने ॥ तान्विबुद्धतःसधनान्

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ननु प्राप्याक्षिप्तामिकायेविस्रंसःप्रीतःतत्राहमैवमितिमेदभागपि चेदहेस्यात्तर्सेवनिर्वेदहेतवः स्त्रीत्रा
नस्रंसःत्यक्तः येननिर्वेदनानुबंधेगृहादिकंनिरूत्यपतित्यज्य ३० अतःतेनश्रीविस्रंसःनाऽपकृतंक
तस्मपकारंनिर्वेदलक्षणमाप्यपुनरेषुविषयेषुवासंगाताः ३८ कथंब्रजासितदाहसंतहीति ३५ ननु
ब्रह्मादीनाहित्वाअन्येवेतिकोयंनियमःतत्राहसमाशेते सुप्तेदक्षेणब्रह्मविवेक ४० तहिकिमा

मैवंस्युर्मंदभाग्यायाःस्त्रीत्रानिर्वेदहेतवः येनानुबंधेनिरूत्यपुरुषःत्रासमरहति ३९ तेनो
पकृतमाप्तश्रियमाप्यसंगाताः त्यक्ताऽराताःत्रासणब्रजासितमथीश्वरम् ३८ संतुष्ट
अरूथत्यतथाल्लाभेनजीवतो विहरामस्तनेवाहमात्मनाऽरमन्नवे ३९ समारकूपेपतं
तंविषयसुखतदक्षेण यस्तकालाहिनात्मानंकोन्यस्तातमथीश्वरः ४० आत्मेवह्यात्मनागो ५
प्तानिर्वेयतयदाविस्तात अप्रमत्तःदयरूपेणस्तकालाहिनाजगात ४१ ब्राह्मणऽवाच एवं ८
व्यवसितमतिरराणकांतनब्रजा हित्वापत्रीमेमास्यायत्रायामपविवेशा ४२ आत्मादि
परमेदःवेनेत्रारूपेपरमेश्वरात यथामेहियकोनात्रात्मवित्सुखापेपेगस्ता ४३ अष्टसप्तत्यका

त्मात्रेणएवाधिनाशंजेष्यसितत्रसर्वतोनिर्विण्णभगवद्भजनेप्रवृत्तस्यात्मनएवंसमर्थतादित्याह
आत्मेवेतियदाएवंजानात्यपेतंतश्चाप्रमत्तःसन्निविद्यानिहाप्तत्रभोगान्विविधेतनदाहि स्यात्मै
वात्मनोगोप्तेत्यन्वयः अतःकेवलेब्रह्मैवभजामीतिभावः ४४ कीदृशस्यतस्योभिलाषःततोजाते ४५
फल्गुनमाहअत्राहोनि ९ इत्येकादशोध्यायः ८ ॥ रामचंद्रायनमोनमः ॥ श्रीरामराम

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अहोधिकमांयाहं अतिवीभत्सितं भजामीत्याह यदितिवंशोनामस्थूणासुनिहितः तिर्यक्वेणुवंशास्त
स्मिन्नुभयतोनिहितः वेणवः अस्थिभिरेवनिर्मितावंशपादयोयस्मिन् तत्रपृष्ठेदीर्घमस्थियत्सवंशाः
पार्श्वस्थिनिवंशानिस्थूणाहस्तपादास्थीनिथारोमभिर्नखैश्चपिनद्धंछादितंतथापिक्षरंतिनवद्वाराणि
यस्मिन्तत् एवंभूतागाररूपंनरशरीरमेतत्तमत्तमत्तोन्याकावाकोतबुद्ध्याउपैतिसेवते ३२ सत्संगात्तौ
सत्यामप्यहोममसोहइत्याहविदेहानामितियाहमसती अच्युतादन्येकामंभोगमिच्छतिसा ३३ एवंनि

यदस्थिभिर्निर्मितवंशवंशस्थूणंत्वचारोमनखैःपिनद्धं क्षरन्नवद्वारमगारमेतद्विण्मूत्रपूर्णं
मदुपैतिकान्या ३१ यंस्पृष्ट्वात्यपवित्राणिपंचगव्यहवींषिच अशुचित्वंक्षणाद्यांतिकान्याम
त्वदुपैतितं ३३ जिघ्रंक्वापिचदुर्गंधंपश्यन्नपिस्वकंमलं जिघ्रन्पश्यन्स्वकंविद्वान्कापस्यून
विरज्यते अहोमोहस्यमाहात्म्यंसर्वंव्यामोहितंजगत् नविरज्यतिकायोयंपीडयन्नपिनासि
कां विदेहानांपुरेह्यस्मिन्नहमेकैवमूढधीः यान्यमिच्छत्यसत्यस्मादात्मदात्काममच्युता
न् सुहृत्प्रेष्ठतमोनाथआत्मावायंशरीरिणां तंविक्रीयात्मनैवाहंरमेनेनयथारमा किय
त्प्रियंतेव्यभजकामायेकामदानराः आद्यंतवंतोभार्यायादेवावाकालविद्रुता नूनंसेभग
वान्प्रीतोविल्वकेनापिकर्मणा निर्वेदोयंदुराशायायन्मेजातःसुखावहः ३६ ॥ रामचंद्र ॥

र्विस्मासतीअतःपरमेवंकरिष्यामीत्याहसुहृदितिअयमीश्वरआत्मनैवआत्मानमेवनिवेद्यतंविक्रीय
विशेषेणक्रीत्वा अनेनैवसहरेमेरमालक्ष्यार्थया ३४ अन्यस्यासेव्यत्वंदर्शयतिकियदिति आद्यंतवं
तोयेकामाःविषयाःकामदानरावादेवावाकालकलिताःभार्यायाःकियत्प्रियंकृतवंतःकिंचित्
अतोनेहामुत्रचतद्यतिरिक्ताःकोपिसेव्योस्तीत्यर्थः ३५ एवंनिश्चित्यस्वभाग्यमभिनंदतिनूनमिति

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

एकएवाद्वितीयः सजातीयविजातीयभेदशून्यैर्भूत कारणभूताविद्यातादिषु शक्तिषु विषम्यंनीतासत्सु नोषु
गुणसाम्यंपथानंतरंणाधिः पुरुषः तयोरीश्वरः परावरणाणवेब्रह्मादयः अवरेअस्मेवमुकानीवात्मणः
सः प्राणआत्मे ऊतः केवल्यसंज्ञितः मोदः प्रज्ञाभियेयः तमेहकेवलेति विविषयः स्वप्रकाशः आनंदानो
मयोरूः मयपरमानदब्रह्मपुरुषः ऊतः निरुपाधिकः ततः केवलादवस्थिद्यंयतिकेवलेनात्मानुभवेवकाले
यस्यक्रियाशक्तिपथानमस्तंतन्वंजनिजीवसंसारहेतुभूतंसत्त्वरजस्तमोभिर्निसंवोधयति २१ अविं

एकएवादिनीयोभूत्सात्मादिनिलाश्रयः कालेनात्मानुभावेनसाम्यंनीतासुशक्तिषु १७ सत्वा
दिष्वाद्यिपुरुषःप्रधानपुरुषेश्वरः परावरणाणपरमात्मानेकेवल्यसंज्ञितः १८ केवलानुभवाने।
दमेदाद्यनिरुपाधिकः केवलात्मानुभवेनसाम्यावियुणात्मिको १९ संक्षोभ्यत्वज्जनयादो
नयासृजमहिदम नमाहुरिणात्मकंसृजतीविश्वनोसृजे २० यस्मिन्नानमिदंविश्वंयतेसार
तेपमान २० रामजी कार्य

दमसरीनागादीनदमस्मिंसमर्पसृजये
त्यस्मिंशब्देनोच्यमानणनामिति स्त्रीलिंगेनपरामर्शः त्रिणाम्यकिंगणत्रयसाम्यतएवविश्वनोसृजेनानाविध।
त्रिगुणात्मकंविश्वमहंकारद्वारणसृजतीत्रिगुणकार्यणसृजसंत्तायोकारणमाहयस्मिन्निति कारणभूतेसम
णेयस्मिन्विष्णोतेव्याप्नोतियस्मिंते वाणुवैगोनमनल्पेवायुनावगोत्तमसूत्रणाणवलोकःपरश्चलोकःसवो
णाभूतानिसूत्र्यानि ऊतेः यनवायोत्मप्राणसूत्रणाजीवसंसारति २२ रामजी ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पुरुषस्य

श्री भा० टी० ४४

सततार्त्युदर्कतां प्रपंचयति जायेति द्वाभ्यां यस्य देहस्य प्रियचिकीर्षया भोगसंपादनेच्छया जायादिवर्गा-
न्वितत्वात् पुष्णाति पुरुषः कथंभूतः कृच्छ्रं यथा भवति तथा वरुद्धाति संचितानि धनानि यस्य सः येन सः
देहाविशेषणं वामदेहः स्वांते स्वस्यायुषोंतो अवसीदति नश्यति किंच देहनाशेपि न दुःखसमाप्तिरित्याह
अस्य देहांतरबीजं कर्म सृष्ट्वा तत्तस्यैव धर्मो यस्य सः १९ किंच जिह्वेति अयं देहं तदभिमानिनं पुरुषं वा एकतः

जायात्मजार्थं पशुभृत्यगृहाप्तवर्गान्पुष्णाति यत्प्रियचिकीर्षयया वितन्वन् स्वांते सकृच्छ्रमवरुद्ध
धनः स देहः स्पृष्ट्वास्य बीजमवसीदति वृक्षधर्मा २९ जिह्वैकतो मुमपकर्षति कर्हि तर्षा शिश्नो
न्यतस्त्वगुदरं श्रवणं कुतश्चित् घ्राणोन्यतश्चपलदृक् क्वच कर्मशक्तिर्बह्वः सपत्न्य इव गेहप
तिं लुनंति २३ राम० राम०

रसं प्रति जिह्वा अपकर्षति आच्छिनत्ति कर्हि कदाचित् तर्षापिपासा जलं प्रति शिश्नो व्यवायं प्रति त्वक् स्प
र्शं प्रति उदरं अन्नमात्रं प्रति श्रवणं शब्दं प्रति घ्राणो गंधं प्रति चपलदृक् रूपं प्रति क्वचित् क्वचित् स्वस्वविषयं प्र
ति कर्मशक्तिः अन्यदपि कर्मेंद्रियं लुनंति त्रोटयंति २२ राम० राम० राम०

सं

४४

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नन्वकिंबहुभिर्मुनिभिः नहि श्रेयःकेचन प्रमत्तमेवं बहवोगुरवआश्रिताः तत्राहनएकमिति बहूपासप्रपंचनिषेधपूर्वकमेकोपासनमेवोपदिशति भाषाभावः नैतेएवमाद्यापदेशाएवं कंतन्नयंप्रतिरेकाभ्यांस्वात्मनयंभावः नादिमान्नानिवर्तकाःएषाचबहूत्वयुक्तमेवेति ज्ञानपूर्वंतुगुरुमेकमेवदृष्टांतमदर्शनेगुरुज्ञानंयासी नेतिउक्तंच तस्माद्गुरुप्रपद्येतजिज्ञासुःश्रेयउत्तमंइति ३१ विप्रादतोत्रयःयागादिमाद्गुरुभ्योयइहेह याउक्तवान् यथागानेनयेवयंहरायथावित्यर्थः भगवतीयब्रह्मविद्कुलामोनस्नाद्यतेनःपूर्वेषा

नएकस्माद्गुरोर्ज्ञानंसुस्थिरंस्यात्सुपुष्कलं ब्रह्मैतदद्वितीयंवैगीयतेबहुधर्षिभिः ३१ श्रीभगवानुवाच इत्युक्तासयदुविप्रःनमामंत्रणमब्रवीत् वंदितोभ्यर्चितोराज्ञायथोक्तंप्रतिपूजया ३२ अवधूतवचःश्रुत्वापूर्वेषांनःसपूर्वजः सर्वसंगविनिर्मुक्तःसमचित्तोबभूवह ३३ इत्येकादशेनवमःध्यायः ९

इतिअत्रसंग्रहश्लोकाः कवोमीनहविर्हरिरभीरुमाविरहोत्रयः पंचालोऽथर्षभोद्रुमिलः चमसोकरभाजनः यदुहंसायणोत्पिप्पलायनश्चयःउपदेयाएवंज्ञानेनोक्ताःस्युरादयोमताः तदंतानामभेदश्च मंत्रलक्षणमुदीरितः अध्यायत्रिंशयाचाष्टानवाष्टावीरितःक्रमात् इत्येकादशेनवमोध्यायः ९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तदेवंदेहोपकृतित्यादिचिभिर्विरक्तिविवेकहेतुत्वमुपपाद्येदानीमस्यदेहंतिङन्तेनेयत्तीश्चनिर्दिश
तेस्मेष्टेतिङाभ्यांपुराणिस्त्रीरात्रि पुरुषंपुरुषदेहंब्रह्मलोकंवल्लोकायस्त्रपेरोत्पायधिषणंबुद्धियेस्मिन
ब्रह्मलोकेनासामेपौरुषीप्रियेतिश्रुतेश्चपुरुषत्ववाविस्त्रामात्मेत्यादि तयाताभ्योगामायन्नास्त्रुवन्नेवं
ब्रह्मलोकमितिताभ्योश्वमानयन्नास्त्रुवन्नैतोयमलंमितिताभ्यः पुरुषमानयन्नास्त्रुवन्सुकृतंवते
तिच २५ तस्माद्बृहन्नामभवानीजन्मनामतेनुष्यस्यतित्यमप्यर्थदमपुरुषार्थप्रायंकदाचन्नास्त्रुवन्

६ यस्मात्पुराणिविविधान्यजयात्मशक्त्यानुदात्तानीशपश्चनवादंग्रामन्यात् तेनोतहृदय
यःवपुरुषंविधाब्रह्मलोकंधिषणंमदमापदेवः २५ तद्वोतुडतमभिदेवहसंभवंतेमानु
षमथेदमनित्यमपीदधीमहि तूर्णंयतेतनपदेदमुग्रयावद्भिःश्रेयसायविषयःखलुसर्वतः
स्यात् २५ एवमज्ञातवेमाणंविद्यानालोकंअन्यानि विचक्षामहीमतोमुक्तमंगामहेकृतिः ६०

त्युग्रवचनिर्नंतंस्तुत्योयस्यतत्यानन्नयनेनाबदेदक्षणंश्रीस्तिः श्रेयस्यायग्रयनेतविषयःपुनःसर्वतः
पश्चादियोनिषयेस्यादेव २५ तदेवंदेहोपादेयतिवेकोवक्ष्यानिस्त्रीदानीयडुक्तंवक्तुकल्पःकविर्द
दःडुर्यदितत्रोन्नमाह एवमितिपदेबहुभ्योपुरुषेभ्यःस्त्रीयंतेनविविक्तंज्ञानमेवालोकःप्रदीपायस्य
सःसप्रमेयेनवात्मविद्यायणंआत्मनिस्थानपदमहीविचक्षामहे ६० ॥ श्रीरामा ॥ नमोनमः ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कित्तयमानत्वद्दिशासीनत्वश्रीरूपमादरेणसेवेत शोभीतत्वदियमात्मकः कश्चित्तदा पक्तिः तदात्मज्ञानोविशेषेण
यमादादशनियमाश्चकोनविंशोध्यायवर्णितकिंच यमेष्वादरपरित्यज्यगुरुमुपासीतत्मादहमदभिज्ञमि।
तिमदात्मकमद्वय ५ गुरुसेवकरणेयमानाहश्रमादीतिदत्तः अनन्तमः निर्ममः जायादिषु समताशून्यः
गतातहष्ट सोदृष्टः श्रमनत्वश्रमयुक्तः श्रमाभावाकर्मश्रोत्रादिरहितात्मतत्वविशिष्ट स्वलक्षणानि जेमानि
ए नन्वस्वजायादिषुकथंनिर्ममः स्यात्तत्राहजायेतिउदासीनत्यहंविवेकेदृश्यति श्रमनताश्रेयसोज
नमवेशममभिवपछपत्तिनिश्रयभावः सर्वदेतत्स्वात्मतयकल्पजायादिदेहसिन्त्यदेह आत्मनोथः स्वप्ना

पमानभिज्ञएकेवेतनियमात्मदारः कश्चित् मदभिज्ञेगुरुंशोतंसमुपासीतमदात्मकं ५ श्रमात्यम
त्मशोदतोनिर्ममोहंकशोदः श्रमनत्वश्रेजिज्ञास्वनस्तुश्रमात्मवान् ६ जायापत्यगृहेष्वस्व
जनेष्वेवंविधादिषु उदासीनःसमंपश्यन्सर्वत्रैवात्मनिवात्मनः ७ विलक्षणस्थूलसूक्ष्मदेहरात्मवि
लक्षणकः यथाग्निर्दारुणोदारणाद्दाहकोन्यःप्रकाशकः ८ राम. राम.

दिश्रमत्वकेनविशेषणोक्तेश्रवणमननाभिनिवेशइत्येवमुदासीनःश्रमनत्वंश्रयेतेति ७ अहोकोसौदेहा
तिरिक्तआत्मायंपश्यन्नाहश्रःसर्वत्रसमःस्यात्तमाहविलक्षणइतिस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयात्मनः यतोवि
ल.. णंह्यात्मलक्षणंदर्शयतिईदंतावद्दृगितिदृशादिदृक्पादिलक्षणाः स्वप्रकाशाश्चजडात्मविलक्षणाया
ए नरेणतः यथाग्निर्दाहकः प्रकाशकश्चदारणात्मकाश्चदारुणाः काष्ठादयस्तद्वदिति ८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वृत्तिर्निवृत्तिर्मुक्तिरात्मलाभ इत्यनर्थान्तरम् ३ तदेवमनयोर्व्यतिरिक्तस्य प्रमेयस्याभावात्प्रमाणादीनां तत्त्वज्ञानेन निःश्रेयसाधिगमः ४ तत्त्वज्ञानं पुनरात्मादीनां प्रमाणतः परीक्षणं ५ तत्र संशयपूर्वकः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहो वादः ६ प्रमाणतर्कसाधनोपालम्भः सिद्धान्ताविरुद्धः पञ्चावयवोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहो जल्पः ७ स प्रतिपक्षस्थापनाहीनो वितण्डा ८ हेत्वाभासाश्च यथोक्तोपपन्नश्छलजातिनिग्रहस्थानसाधर्म्यवैधर्म्यात् ९ तत्र छलं त्रिविधं वाक्छलं सामान्यछलमुपचारछलमिति १० अविशेषाभिहितेऽर्थे वक्तृविवक्षातः अर्थान्तरकल्पना वाक्छलं ११ सम्भवतोऽर्थस्यातिसामान्ययोगादसम्भूतार्थकल्पना सामान्यछलं १२ धर्मविकल्पनिर्देशेऽर्थसद्भावप्रतिषेध उपचारछलं १३ वचनविघातोऽर्थविकल्पोपपत्त्या छलं १४ तत्त्वरक्षणार्थं जल्पवितण्डे बीजप्ररोहसंरक्षणार्थं कण्टकशाखापरिक्षेपवत् १५ स प्रतिपक्षस्थापनाहीनो वितण्डा १६ हेत्वाभासाश्च यथोक्तोपपन्नश्छलजातिनिग्रहस्थानसाधर्म्यवैधर्म्यात् १७ तत्र छलं त्रिविधं वाक्छलं सामान्यछलमुपचारछलमिति १८ अविशेषाभिहितेऽर्थे वक्तृविवक्षातः अर्थान्तरकल्पना वाक्छलं १९ सम्भवतोऽर्थस्यातिसामान्ययोगादसम्भूतार्थकल्पना सामान्यछलं २० धर्मविकल्पनिर्देशेऽर्थसद्भावप्रतिषेध उपचारछलं २१ वचनविघातोऽर्थविकल्पोपपत्त्या छलं २२ तत्त्वरक्षणार्थं जल्पवितण्डे बीजप्ररोहसंरक्षणार्थं कण्टकशाखापरिक्षेपवत् २३

श्रीभगवानुवाच मयोदितेष्वहितः स्वयमेव मुमुक्षुः यतेत मोक्षाय मुमुक्षुतां विमुञ्चेत् । अन्योन्यविमुक्तात्मा देही विद्ययात्मनो गुणेषु तत्त्वध्यानेन सर्वात्मविपर्ययं २ स्व प्रसवविषयालोकाध्यायेत्तामनोदयः नानात्मकत्वाद्विफलः तथाभेदात्मधीर्गुणैः ३ निह नेकमेकं युगपत्प्रह्वेमत्यस्य नेतृ निद्रासायासप्रह्वो नाद्येत्तमोदयात् ४ ॥ रामः

परीत्यादकामः स्यात् २ किंचकाम्यविद्यायां गुणविद्यात्मादपीत्याह सप्रश्नेतिविकल्पः सर्वसूत्यः स त्रैवर्गिकाः ३ इष्टियाचहिनोदुःखात्मकत्वान्नानात्मकत्वादिष्टियत्वात्तन्नोजन्यत्वप्रमनोरथव तिति ४ मोक्षार्थेनतत्रैतन्नकाम्यनिषिद्धयोः नित्यनैमित्तिकौ कुर्वीतत्यायनिहासयाइतिस्मृतेः स नः प्रह्वेकाम्यकर्मत्यत्रेत्यनित्येषिद्धकर्मेवकुर्योन्न आत्मविद्यायेनुसन्धत्त प्रह्वोनित्यकर्मचो दनासायेनाद्येतनित्यने मित्तिकस्यकाम्यस्यादेर्गुणविद्यात्मत्यक्तेत्या ५ ॥ रामायनमोनमः ७ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

मुद्गिमाहुरथमेवाहुर्वैशारदीतिविशारदोमितिनिपुणः तेनशिष्येणप्रश्नेनतमुक्तोपदिशावाऽत्रतिविद्यद्ब
बुद्धिः यत्राकार्यरूपाण्यात्मनिचैतन्यतिलक्षात्मकोमनहिश्चनीचस्यसेस्तिनिमित्तंतान्यणाश्रद्दधाऽत्रसमि
नविविधनः तस्माकार्यकारणविषयाद्व्यवधानाभावाद्दात्मप्रमानस्वरूपोभवतीति ९२ एवंता
वन्मुक्तकाशास्त्रानेश्वरूपतिस्थकएवात्माकर्तृतादयश्चधर्मास्तुसदहायाधिकाः नहतिरिक्तश्चसर्वम।
नित्यमायामयेश्चग्रन्थः मर्वनाविक्तः सत्रात्मज्ञानतुसंज्ञातस्तुकेविलज्ञाणाः स्थूलस्त्यानित्यादिवात
देवश्रुतिसमन्वयनतिर्णीतेऽर्थेमतान्तरविरोधनसदहामाभूदितिन्यतनिराकर्तुमङ्गीकरोतिग्रन्थतिग्रन्थ

वैशारदीतिविशब्दस्यबुद्धिर्थेनेतिमाषोगुणेप्रसतो गुणाश्रसंदृश्यदात्मनेतत्सर्वेश्चास
मसमिश्रयाग्निः ९२ ग्रन्थेषाकर्मकर्तृणांभोक्तृणांसत्वडःखयोः नानात्मस्थनित्यत्वंलोक
कालागमात्मनाम् ९४ राम॰

मन्यसे एषांजीवात्मनांकर्मकर्तृणांसत्वडःखयोःभोक्तृणांबहनात्मनिति एवंहिवैमितीयामन्यते ग्रहे।
मसमाश्रेयएवात्मासचप्रतिक्षणंरभिन्नैः कर्तृभोक्तृरूपश्चनेतत्स्वरूपभूतोनिर्विकारएकः परमात्मासौ।
तिष्ठत्यतः ग्रहेप्रत्यक्षिज्ञेयोज्ञातव्यः सर्वदेवहीतिन्यायेनात्मबहनसंभवति तस्माद्दिभोगस्थानानां।
प्रतिक्षेत्रोद्भवेगुणभेदेभोक्तात्मनोबहनइषेककर्मबोधकागमस्यचाभोक्तृरूपात्मनोबहनेतरस्मीत्याहत्र
ग्रन्थेनित्यत्वेलोककालागमात्मनामन्यसइति ९४ राम॰ राम॰ राम॰

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भाऊ साहेब वर्तक वाचनालय

12

योगी कृत्याह यदीति तेयोगेऽपायंते विघ्नंयथा शाच्चान्मत्तेनप्रभवेत् २५ नथापियातीवेसत्वेभविष्यती
तिचेत्तत्राह कान्विनियतः प्रतिकल्पंतमानामप्यनेनाश्रद्दधातिश्रोष्यतेवक्ष्यतेचेति २ एवमस्मिन्नलो
केसर्वनाम्नीमुक्तलोकांतरेपितथासत्याह श्रुतमितिश्रुतंस्वर्गादितदविरुद्धंसद्भावंरूपंसत्वासहनेप्रस
यापवर्गादापादिपुरुषार्थयोनाशः अथापत्ययः नेहनानास्तिकिंचनेहयहयोनाशः अन्येषांमतानिश्चयः नहश्र
नदधात्याहुः स्वमिमंश्रुतिः किंमद्वचनंतावद्वेदवाक्यादिरूपाविज्ञायसिद्धकामसत्वेतत्स्वभावः तत्वतत्स्वभा

यदिमामिंविवाते वज्ञानेनिसत्वदःत्वयोः नप्रज्ञानविदर्योगमत्तेनप्रभवोयथा २५ कोत्वर्थः
सत्वयत्नेनकामानामृत्तरनिके आख्यातीयमानस्यश्रुतस्यवनतश्चिदः २ श्रुतेनेहहवद्वृहण
द्वारेणयानत्पयत्नयः वेहेतरागकामत्वान्मुनिवत्कोपिनिष्कले ३१ श्रेतरागेरविहितायदिधर्मेःस
वृष्टितः तेनापिनिर्जितेस्थानेयथागच्छंतिनश्रुणु २३ इहहदेवतायज्ञैःस्वर्लोकंयांतियाज्ञि
कः भोक्तीतदेवसत्वभागादिमान्निजान्नितान् २४ स्वर्गेलोकेमनुष्येषुपथिविमानउमीयते गा
यर्वेविहरन्मथेदेवीनाहूयवेद्यभूत २५ स्त्रीभिःकामगयानेनकिंकिणीजालमालिना क्रीडन्नेव
दात्मपोतेस्वराक्रीडेनिहतः २५ राम. राम.

कृषियथावद्वविज्ञानदत वद्वस्वत्वेतत्कृतमपिनिः
फले २५ विघ्नवैगुण्यायभावमंगीकृतमपिनाशडः स्वडःपरिहरेत्याह श्रेतरागेरितिपंचभिःनिंदितसा
धने २२ यज्ञेदेवतायेद्रादिरूपाश्च १३ स्वर्गेलोकेमनुष्येषुचसर्वभोगसंपन्नेदेवीनामप्सरोविहरनूगंधर्वैरुपगी
यते २४ कामगेनेछयागच्छतांविमाननकिंकिणी जालमालिनाक्रीडन्वेदिकासमूहेशाभिनासह स्त्रीभि

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नचभोगानादिहेदान्मायामयत्वादवैराग्यंस्यादित्याह सर्वभावानांसक्वचेदानादीनांसंस्याप्रि
तिरौत्पत्तिकीप्रवाहरूपेणनित्या नयाचवदेतिनकदाचिदनीदृङ्नाजगादिति श्रुतस्तत्कालाकाङ्क्षि
दीक्षयोपेनाप्तीतिभावः किंचयथाचतन्मायामयीतथैवः नचात्मस्वरूपस्यतेनित्यमकृतानम
स्तीत्याहतन्नादिति चटपटायाकारभेदनधीर्जायतेन श्रुतानित्यभिन्नेच यैश्रयंगडोभिप्रायःनदि
नित्यज्ञानरूपआत्मा अविज्ञानमपरिणामवान् नचविकारित्वेनानित्यत्वप्रसंगः यथाङ्कियो
ज्ञानरूपास्यनित्यत्वेविरोधनस्तु श्रुतोमङ्क्षोदेयादिरहितस्यपरिणामाभावाङ्गवेन

मस्यवेसर्वभावानांसंस्याप्रौत्पत्तिकीयथा नन्नदाङ्गतिभेदेनजायतेभिन्नेचधी १५ एव
मयंगमर्षादेहिनादेहयोगतः कालान्वयवतःसंतिमावाजन्मादयोसकृत १६ अत्रा
पिकश्चिद्गुरुस्तातमचेत्तत्वेन भेत्स्यतः तत्तावद्योःकोन्वयोंतिरभेदेन नदेहि
नात्मविकिंचिदप्यनादिरूपामपि नथाचदःखलूजानाद्यहेकारणयो १८॥ रामः

नन्वात्मेरपुरुषार्थत्वात्मद्वन्निरवश्रेयसौननिवृत्तिरिति १५ तत्रतावदङ्गमेगोकृत्यवैराग्योपपाद
नायप्रवृत्तिमांस्यानथैक्यत्वप्रपञ्चयतिएवमपीत्यादिनान्योक्तायाज्ञानमित्यतः प्राक्तनेनग्रं
थेनग्राहेऽवकाशात्मायावतःसंतन्मयादिरूपाद १६ अत्रायोतिस्तातश्रद्धेऽङ्गमेगेऽवभा
गएवावस्थादित्यर्थः १७ नन्वेवम्यक्कृतेज्ञानेनिनेनविनश्यतुनाम तेनएवदुःखेविनङ्
तिचेन्नाहनतिविद्यामपिकृतित्यत्वेनविनाशप्रसंगतएवमुक्तानामपिदुःखेनविप्रसंगेनमोक्षः
ऊर्ध्वान्त्वात्मतिनेषाकोवस्तुतश्चाहेत्यादिनाहेत्यर्थः १८॥ रामायनमोनमः॥ ॐ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भाण्डारकर प्राच्यविद्या संशोधन मंदिर, पुणे

13

यतेवैवस्वयंभी ज्ञात्वा विद्यावेणुश्राभावोयोगीकायः परित्यक्तः अथदर्शितो ज्ञा एवंभंगीकृतेविरोधोनिव
तस्यिः तत्रयद्भोक्तृत्वरूपत्वात्मतितन्निराकरोति गुणाइतिगुणाइंद्रियाणिकर्माणिसृजतिनत्वात्मा
ज्ञात्मेंद्रियाणिप्रवर्तयत्कर्माणिकरोतिइतिचेन्नाहगुणाइतिगुणाःसत्वादिः गुणाइंद्रियाणिप्रवसृजते
प्रवर्तयतिनत्वात्मा अतःकर्तृत्वंनावास्तिभोक्तृत्वमप्यापाधिकमित्याहजीवस्तिगुणासंयुक्त इंद्रियादिस
युक्तः कर्तास्यतआह अथसोतेषुग्रहकास्यादित्यर्थः ३१ यश्चोक्तमात्मनोनानात्वंतदप्यौपाधिकमित्या

गुणाःसृजंतिभूतादिगुणोन्यसृजतेगुणान् जीवस्तुगुणसंयुक्तोभुंक्तेकर्मफलान्यसौ ३१ यावत्या
तगुणावैपमंणात्वंनानात्वमात्मनः नानात्वमात्मनोयावत्यप्रतेश्रुतेर्वहि ३२ यावदस्यास्तत्तत्र
नावदीश्रवतोभयं यथतत्समुपासीरंस्तेतिश्रुत्यापिताः ३३

इत्यावत्पादितिगुणानांवैषम्येग्रहकादिकार्यरूपेनत्वात्मनः यकत्वेकथंगमतेश्रसंकेकथंवातोक
पाख्यादीनामपिमङ्गयंपितुक्तंतत्राह्नानात्वमिति ३२ यश्चोक्तमभिप्रेतुग्रहमेववेश्रयस्तितत्राह
यथातइतिपतत् गुणावैषम्येतत्कार्यभोगावैषम्यं उपासीरन्सवेरन्सलोकादीनामवित्यत्रात्र
नापिताः प्रतः सेनोमुणेति ३३ गाम.

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कालेन वालितः पातितः २६ प्रवृत्तिर्द्विविधा विध्यनुसारेण काम्ये कर्मणि चातल्लंघनेनाधर्मे वा तत्र का
म्यप्रवृत्तेर्गतिं हत्वा अधर्मप्रवृत्तेर्गतिमाह यदीति यदि चेत्यन्वयः अजितेंद्रियत्वात्कामात्मा अतः
कृपणः अतो लुब्धो भोगतृष्णाकुलः अतः स्त्रीणः स्त्रीलंपटः तदर्थं विहिंसकः २७ किंच दुष्टतत्त्वप्र
लोभितो धनाद्यर्थं पशूनविधिना हत्वा नमः स्थावरतां याति २८ एवं कर्मसु प्रवृत्तस्य न मुखं न च नि

तावत्प्रमोदते स्वर्गे यावत्पुण्यं समाप्यते क्षीणपुण्यः पतत्यर्वागनिच्छन्कालचालितः २६
यद्यधर्मरतः संगादसतां वाजितेंद्रियः कामात्मा कृपणो लुब्धः स्त्रैणो भूतविहिंसकः २७
पशूनविधिना लभ्य प्रेतभूतगणान्यजन् नरकानवशो जंतुर्गत्वा यात्युल्बणं तमः २८ क
र्माणि दुःखादकीर्णि कुर्वन्देहेन तैः पुनः देहमाभजते तत्र किं सुखं मर्त्यधर्मिणः २९ लोक
नां लोकपालानां मद्भयं कल्पजीविता ब्रह्मणोपि भयं मत्तो द्विपरार्द्धपरायुषः ३० ॥ ॥

श्रुतिरित्यपसंहरति कर्माणीति २९ तथापि लोकानामित्यत्वादमर्त्यधर्मत्वाच्च लोकपालानां सुख
मस्तीति चेत्तत्राह लोकानामिति परार्द्धपरमायुर्यस्य तस्य ब्रह्मणोपि तथा च श्रुतिः भषास्माद्वा
तः एव ते भीषोदेति सूर्यः भाषास्मादेशिश्चेदश्च मृत्युर्धावति पंचम इति अतः प्रवृत्तेर्मार्गस्यैवमन

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री
भा॰ए॰
टी॰
५॰

14

एकादशेतुबद्धानांमुक्तानांचाथलक्षणं माधूनांचतथाभक्तेर्लक्षणंहरिणोदित नित्यबुद्धोनित्यमुक्तएकएवेति
मेधमइतियदुक्तं तत्किंवस्तुनोविरोधात्प्रतोविनोवा नाद्यःचधर्मोक्षयोवास्तवत्वाभावादित्याहबद्धोमुक्तेति
द्वाभ्यामात्मावद्धोमुक्तश्चमेगुणतःमदधीनसत्वादिगुणोपाधितःनतुवस्तुतः नत्वौपाधिकत्वेऽपितंडुलशकादि
वद्वास्तवत्वीकेनस्यात्तत्राह गुणस्यमायामूलत्वाद्बंधनतास्तिअतएवमोक्षश्चतास्तीति ननुकथंसर्वशास्त्रविरु
द्धमुच्यतेतत्राह इतिमेव्याख्यंतिएवंतानिर्णयः अलमतिकुतर्केदित्यर्थः अथवैवमन्वयः आत्मबद्धोक्तइति

श्री ग नु च बद्धोमुक्तइतिव्याख्यागुणतोमेनवस्तुतः गुणस्यमायामूलत्वात्रमेमोक्षोनबं
धनं १ शोकमोहौसुखंदुःखंदेहापत्तिश्चमायया सप्तोयथात्मनःख्यातिःसमूतिर्तनुवास्तवी २

गाख्याख्याइतिः समेगुणतःसमुद्गणपारतंत्र्यात्अत्रहेतुत्वेनगुणनियतंरिस्वस्मिंस्तंद्व्यतिरेकमाह अतए
वसमेबंधनेमोक्षायति अन्यत्समानं १ एवंकारणभूतगुणानांमायामयत्वात्तत्कार्यसंसृतिप्रपंचयतिशोक
मोहाविययासमः आत्मनःवेद्धेरेवख्यातिविवर्तःतद्वत् २।

५॰

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नदेहवन्नामनित्यत्वमाहेकिंतर्ह्यात्मायत्वमतीत्याह कालइतिस्वभावोदेहवदादिपरिणामेहेतुः धर्मस्तद्रोगका
रणमतिकरोमायाद्यात्मेतिमामवप्राहुः तत्रप्रथमेतिदिक्कालः सतितत्तोनिष्टतेरेवमकिंहेतुत्वात्त्रय
मीतिसिद्धे ३७ एवतावदेकएवात्मातस्यबंधमोक्षकार्यदेहसंबंधहानःसमाधःआत्मज्ञानाच्चमुक्तिमिच्छतः।
स्थूलसूक्ष्मादित्यादिनातदेवबंधमनादरतिरासहेतीकृतत्रयंबंधमित्यादिना तत्रपुरुषतिरणोष्ठ
ति त्रयमर्थः गुणाद्यसन्मुक्तिः स्वतंत्रेवाद्यस्यासाधनाभावान्मुक्तिः द्वितीयेत्रगुणेषुवर्तमानो

कालआत्मागमोलोकः स्वभावोधर्मएवच इतिमांवदंत्याप्राहुर्गुणाद्यतिकरेस्वच ३७ ८
इवः गुणएवतेमानोपिदेहवेहनपाहतः गुणवच्चातिदेहीवच्चातेवाकथंविभो ३८
कथमित्यविदत्वेवाद्यायतत्रलोकः किंभेनीनातिसंज्ञेकयोमासीतयात्मिवा ३९ एतदस
तमबुद्धिपक्षप्रश्नोविदावर निमपेक्षानिमत्वइकएवेतिभ्रमः ४० इत्येकादशःश्लोकः ११

पितत्कार्यदेहजेतुकर्मसत्वादिपुरुषकथंवच्चतेनयाभितेवाकाशवत्नाहतत्वाच्चयतइतिचत
हिवेतनमभवतीत्याहत्रयपाहतःकथंवच्चातइतियदितत्स्वतंत्रदेहकारणवच्चातेतद्विहत्वाच्च
मुच्यतइतिमते ३९ तर्हितत्कथंचातमेतिएकइतिवद्वोमन्योवाकथंवेतेत्यादिकिंभेनीतकथंभे
नीतमर्थः ३९ एतत्तद्विषयप्रश्नेकिंचकएवात्मानादिनासत्वेमानित्यवद्वः मुक्तेजन्मनिनित्यत्व
प्रसंगान्नित्यमुक्त इत्यंगीकार्यस्यात् तत्रचयमोभवतीत्याहमित्यवद्वइति ४० इत्येकादशो ११

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तदेवमवस्थात्रयपरिपाकस्थं बन्धहेतोः दिक्कालादिप्रपञ्चस्यात्मन्यारोपितत्वं श्रुत्यर्थतो विचार्य जीवेश्वरयोरेक जीवानावेकत्वज्ञानेश्वरस्यापि तदापन्नादिदुःखप्राप्तिरिति साम्प्रतमेव शास्त्रानर्थक्यवतोः एकस्मिन्नध्यक्षिपिप्पलीरे निषण्णविपक्षत्वनास्तिक्योः तदेवकथयति मणीहत्यादिना विवेदात्मस्वरूपप्रतीतेः सहकारिविरूपत्वात् सत्वापन्नविद्यादेकस्यान्यदक्षयानिकक्षयाभावाद्भूतसंहतो देहः स्थूलमधः शरावद्धृदयोर्ध्वसंज्ञितोः स्थूलमधः शरावमधस्त्यक्षुद्रयमिति स्थूलशब्दसिद्धः ३

अथवद्रूपसंकल्पवैलक्षण्यमदामिति विरुद्धधर्मणोरेकत्रस्थितयोरेकत्वेपि ४ सपर्णावेतौ सदृशौसखायौयदृच्छयैतौकलोग्रहदे एकस्मिन्वृक्षेदेवतात्मानमन्यमनश्नन्नभिचाकशीतिनोपिवलेनभूयात् ५ आत्मानमन्यंचसवेदविद्यानपिप्पलोदनंपिप्पलादः योविद्ययायुक्तसन्नित्यबद्धोविद्या मयायः सनित्यसंकः ७ राम.

विवेकेनेदृग्रूपेणापेतौ तयोर्मध्येएकोजीवः पिप्पलंपिप्पलोऽन्यः देहः तस्मिन्नदनीयैकर्मफल मित्यर्थः अनश्नन्नन्यईश्वरः विद्यः अभाक्तांविनाज्ञानेस्वप्नोबलेनज्ञानादिशक्तोभूयात् अभिचाकशीति ६ विद्यया युक्तसन्नित्यबद्धोविद्यामयायः सनित्यसंकः मायया प्रतावत्कत्वात् आश्रयत्वाभावत्कत्वाच्च ७ राम.

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

पतैस्त्रिभिः श्लोकैः कथं बन्धस्तेत्यस्य प्रश्नस्य सदहः स्वयमेवोत्तरमाह तत्रेति त्रिभिः श्लोकैः तत्रेत्यनेन
चाणां तत्रेत्यनेन विभज्यते तत्रादिप्रश्नोत्तरमाह त्वमिति त्रिभिः श्लोकैः तत्रेत्यनेनैकमाद्यं तीत्यनेन द्वितीयं विद्या
न् ९ तथाविहानिशयनासनादिषु नवृण्वतेऽकृतः तत्र तत्र विषयेषु गुणानीन्द्रियाणि आदयन्नभोक्तयन्
तत्प्रादित्वेनवर्तमानः नवस्वयमदत् वस्तुवक्तृतः तत्राह प्रकृतस्योपीति साङ्ख्येन यथात्वमवैत्रस्थित

एवं विरक्तः शयनासनाटनमज्जने दर्शनस्पर्शनाघ्राणभोजनश्रवणादिषु ११ तत्तद्यथा
देवविहारलक्षणतत्तदर्थगणान् प्रकृतिस्थोऽप्यसम्पक्तायथात्वमवितानिलः १२ वैशारद्येक्षया
सङ्गशितेयाच्छिन्नसंशयः प्रतिबुद्धवस्तुस्मात्मात्वाद्विनिवर्तते १३ यस्यमवीतसंकल्पाः
प्राणेन्द्रियमनोधियां जन्मयःसविनिर्मुक्तोदहस्थायिहितेगुणाः १४ भाग.

मणिनमज्जतेयथासवितारंजलेप्रतिबिंबितोपियथानिलःसर्वत्रसंचरत्रपितहत् १५ असंगोनवैसगेणा
शितयातीक्ष्णयाछिन्नः संशयाभ्रमभावनादयोयस्यसः तान्तात दहादिप्रपद्यते १६ कथंविहरे
दित्यस्यात्रेनवेत्तेत्यनेनोत्तरमाह यस्यस्युरितितद्गुणाः तेकस्यत्वयाभिः प्राणादिहत्तिभिर्विहरन्

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भाग० टी० ५३

17

एतदेवान्यार्थनिदर्शनैः प्रपञ्चयति गामिनि दुहितेति दोहः ययुर्दुग्धो देहो नोत्तरत्र दोह्योस्ति यस्याः ता
अर्थशून्या असती भार्या कामशून्या देहपराधीनं प्रतिक्षणं दुःखहेतुः असत्प्रजां दृष्ट्वा दृष्टसाधनशून्यं पुत्र
व्यतीअकृतं आगतेपात्रे दत्तचित्रं दुष्कीर्तिं दुरिताः पादकअंगहे उद्भवदुःखानंतरं दुःखमेव यस्य सः रक्षतिः
१९ मयाहीनां वाचमंत्युक्ता विवृणोति यस्या मे जगतः शोधकचरित्रं न स्यात् किंतत् अस्य विश्वस्य स्थि
त्यादिरूपं तद्धेतुरित्यर्थः लीलावतारेषु ईप्सितं जगतः प्रेमास्पदं श्रीरामकृष्णाजन्मवान् स्यात् तां निः

गां दग्धदोहामसतीं च भार्यां देहं पराधीनमसत्प्रजां च वितन्वतीर्थीकृतमंगवाचं हीनां मया र
क्षति दुःखदुःखी १९ यस्यां निमेषावनमंगकर्मस्थित्युद्भवत्राणनिरोधमस्य लीलावतारोह्यत
जन्म चास्याद्वध्यां गिरं नाविभृयान्न धीरः २० एवं जिज्ञासया योह्यनानात्वभ्रममात्मनि उ
पारमेत विरजं मनो मय्यर्पसर्वगे २१ यद्यनीशो धारयितुं मनो ब्रह्मणि निश्चलं मयि सर्वा
णि कर्माणि निरपेक्षः समाचर २२ श्रद्धालुर्मे कथाः शृण्वन्सुभद्रो लोकपावनीः गाय
न्ननुस्मरन्कर्म जन्म चाभिनयन्मुहुः २३ राम०

स्फुलां गिरं धीरो धीमान्न धारयेत् २० उक्तं ज्ञानमार्ग उपसंहरति एवं निश्चित्य विचारेणात्मनि नानात्वभ्रमं
देहाद्यध्यासं निरस्य निर्मलं मनो मयि सर्वगे परिपूर्णे समर्प्य संधार्य उपारमेत न किंचित्कुर्यात् न शास्त्रपां
डित्यमात्रेणेत्यर्थः २१ यद्यनीशः अशक्तः तर्हि आस्तामिदं मद्भक्तैव कृतार्थो भविष्यसि इत्याह मयी
ति २२ मदर्पणेन कर्मभिर्विशुद्धसत्त्वस्यांतरंगां भक्तिमाह श्रद्धालुरिति अभिनयन् स्वयमनुकुर्व

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

एवंतावदुभयोः स्वसंवेद्यमेवदैवलक्षणमुक्तं इदानीं कैश्चिदन्यायेनलक्षणमित्यस्योत्तरत्वाय
मुच्यमानत्वेलक्षणमाह यस्मात्मतिज्ञाभिर्हेतुभिर्नानार्थैरर्थाप्राप्तिभिः यस्मात्मादेहापोहे
नैयायिकैर्यायेनकेनापिकथंचित्किंचित् अन्येनवाप्तः दृष्यत्वेनतत्वतयातिक्रियतेनामिविक्रि
यतेइत्यर्थः नहिकेनाप्यन्यायेनयः कदाचिदपिचेदनेयज्ञप्तिर्यति अकृत्रोपतिहन्यु
त्पन्नत्वेनचस्यचेति १५ किंचसाधुसाधवाऽकृतेनोवदतोवाजननानन्तस्तोत्तनचविदते

यस्मात्मादिमतेहिंसैर्यैर्नकिंचिदपरीक्ष्यया अन्येनेवाकृतिन्नत्वतयातिक्रियतेनृपः १५ न
स्तचीत्तनतिदीनऽकृतेनसाधुसाधुवा वदतोऽपरोक्षाभ्यावज्ञतसमुद्रमनिः १५ नऽकृ
यान्नवदतिकिंचित्प्रायेत्साधुसाधुवा ज्ञातायामोनवाऽनृत्यात्विचेत्नःवन्मनिः १७ अह
ग्रस्तणिनिस्मातोनतिस्मायापरंयदि अप्रमत्तस्यप्रमत्तोऽपथेनमिवरहतः १८ ॥ ॥

योनोवाकऽवहोनिमतः स्मऽकृत्यर्थः १५ अपिवानऽकृयादितियोदहिकेपिकसंपुदा
सीनः स्मऽकृतोवऽहत्यर्थः १० एतामेवस्वसंवेद्यलक्षणस्यसाधनानिस्मानयानि यस्मके
वलंनाहुस्तत्त्वाभिज्ञः यादित्यस्मात्मचीनवर्तिनः साधनेः नदर्शनिर्दोषमवेत् नेनिदंतिनाह
ग्रस्तणि निस्मातःपरंश्रेयस्मातोऽकृतस्तत्त्वनिस्मायानुष्ठानामियोगवऽकृतोनस्यग्रास्त
स्रमः अप्रमत्तस्यः नऽकृतोऽहंपठेत्साधोऽपथेनहिरप्रस्तना १८ ॥ ग्रम ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कामैरक्षुभितचित्तः दांतः संयतबाह्येंद्रियः मृदुः अकठिनचित्तः शुचिः सदाचारः अकिंचनः अपरिग्रहः अ
नीहः दृष्टक्रियाशून्यामितभुक् लब्धाहारः शांतः नियतांतःकरणस्थिरः स्वधर्मेमच्छरणः मदेकाश्रयः
मुनिः मननशीलः ३० अप्रमत्तः सावधानः गंभीरात्मा निर्विकारः धृतिमान् विषमप्यकृपणः जितषड्गुण
क्षुत्पिपासाशोकमोहौजरामृत्यूषडूर्मयः एते जिता येन सः अमानी न मानाकांक्षी अन्येभ्यो मानदः कल्पः प
रबोधने दक्षः मैत्रः अवचकः कारुणिकः करुणयैव प्रवर्तमानः न इष्टलाभेन कविः सम्यक्जातीः ३१
तदेवाज्ञायेत्यादिना कथयति मया वेदरूपेणादिष्टानपि स्वधर्मान्संत्यज्य यो मां भजेत सोपि ह वै पूर्वोक्तवत्।

कामैरहतधीर्दांतो मृदुः शुचिरकिंचनः अनीहो मितभुक् शांतः स्थिरो मच्छरणो मुनिः ३० अप्र
मत्तो गंभीरात्मा धृतिमान् जितषड्गुणः अमानी मानदः कल्पो मैत्रः कारुणिकः कविः ३१ अ
ज्ञायैवं गुणान्दोषान्मयादिष्टानपि स्वकान् धर्मान्संत्यज्य यः सर्वान्मां भजेत स सत्तम ३२ ज्ञा
त्वा ज्ञात्वाश्वथे वै मां यावान्यश्चास्मि यादृशः भजंत्यनन्यभावेन ते मे भक्ततमा मताः ३३

सत्तमः किमज्ञानानास्तिक्याद्वा अधर्मोच्चरणे वा धर्मत्यागः न धर्माचरणे सत्वशुद्ध्यादीन् गुणान् वि
पक्षे दोषांश्च आज्ञायज्ञाद्वापि यो मद्ध्यानाविक्षेपतया मद्भक्त्यैव सर्वं भविष्यतीति दृढनिश्चयेनैव धर्मान्
संत्यज्य यद्वा भक्तिदार्ढ्येन निवृत्ताधिकारतया संत्यज्य अथवा विद्धैकादशीकृष्णैकादश्युपवासान्निवेद्य श्रा
द्धादयो ये भक्तिविरुद्धा धर्मास्तान्संत्यजेत्यर्थः ३२ किंच यावान्देशकालापरिच्छिन्नश्च सर्वात्मा यादृ
शः सच्चिदानंदादिरूपतमा ज्ञात्वा ज्ञात्वापि यद्वा विशेषतः पुनः पुनः ज्ञात्वा एकांतभावेन ये भजंतीति ३३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ज्ञानानमेवमानाः २४ ननु ज्ञानेनमुक्तोऽणिमपिसंसारोनलभ्यतेभक्त्याभक्ताःसभक्तः सोऽप्यसिनाप्यतेभ
क्तिस्तुपानत्रयीत्रःसद्विद्वेतिवेनिश्चितेस्वनैवमेयदस्वरूपंप्राप्नोति २५ सत्संगलभ्यतेभक्त्या
ज्ञानंतुसनाभक्तेःश्रुतिरेषाहकृति साधुरितिसाधवःस्वस्वमतेपठितास्तितेबहवःनवतु
कोटयाःसमतःभक्तिरपिबहुविधालोकेकोटयोपुनैस्तुप्युपयुज्यते सद्भिश्चनारदादिभिराहता।
एतश्चकथ्यता २६ इदंचातिगुह्यंतत्येवंवक्ष्यामित्येवंयोभावंकरोतिहेपुरुषाधदेत्यादिनोक्तस्ता

मदर्थेधर्मकामर्थानाचरन्मदपाश्रयः लभतेनिश्चलांभक्तिंमयुद्धवसनातने २७ सत्संग
लभ्यतेभक्तिमायुषाप्यसिना सवैमेदृढिनसद्भिर्नसादिदंनेदृढम् २५ उद्धवःसा
पुत्रेऽत्रमश्लोकमन्त्रःकीर्तितेषःप्रभोः भक्ति ... युपयुज्यतेनकोटयोसद्भिराहता २८ प
नन्मेपुरुषाधदत्तेलोकाधदत्तनगम्यते प्रणतायानरक्तायप्रपन्नायचकथ्यता २९ तेवत्तस्य
परमंधामपुरुषःप्रकृतिःपरः अवतीर्णोमिमंलोकंज्ञापनप्रथयन्पुः २८ श्रीभगवान्
वाच कृपालुरकृतद्रोहःतितिक्षुःसर्वदेहिनां सत्यसारोनवध्यात्मःसमःसर्वोपकार ८

तितिक्षवः २० सूत्र ...
हेतुःतमि
तिक्षामवदंतेयतःप्रकृतिःसेवामिरुद्धयतेनेदृशकमपिनेवपुर्येनसः २८ तत्र ...श्रुत्वद
णेःसाधुनिर्मत्सरतितिक्षवःकृपालवःसर्वदेहिनांकांक्षितमपि अ
कृतद्रोहःतितिक्षुःसमावानुसत्यसारःसत्यसारम् स्थिरबुद्धिर्वासुदेवैकनिष्ठः अनवद्यात्मा अ
सूयादिरहितःसत्यसारःसत्यसमः अक्षाद्यात्मिःसर्वेषामुपकारकः २९ ॥ रामायनमः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भाग टी ५५

19

हे भद्राधिष्ठानभेदेन पूजाविधान्यान्याह त्रिभिः ४२ त्रय्या विद्यया सूक्तेरुषस्थानादिना अंगोद्भवसादि
नातृणादिना ४३ बंधुसत्कृत्या बंधुसंस्थामेन हृदि खे हृदयाकाशे मुख्यभिया प्राणाइष्टेत्यर्थः ना

सूर्योग्निर्ब्राह्मणा गावो वैष्णवः खे मरुज्जलं भूतात्मा सर्वभूतानि भद्रपूजा यदानिमे ४२ सूर्ये
तु विद्यया त्रय्या हविषाग्नौ यतेतसां आतिथ्यं न तु विप्राग्र्ये गोषंगयवसादिना ४३
वैष्णवं बंधुसत्कृत्या हृदि खे ध्याननिष्ठया वायुमुख्यधियातोयैर्द्रव्यैस्तोय
पुरस्कृतैः ४४ स्थंडिले मंत्रहृदयैर्भागैरात्मानमात्मनि क्षेत्रज्ञसर्व
भूतेषु समत्वेन यजेतसां ४५ राम॰ राम॰

तथा जतोयेतोयादिभिर्द्रव्यैस्तर्पणादिना एवं वायौ चेति ४४ स्थंडिले भुवि मंत्रहृदयैः रहस्यमंत्रस्यामै
लवाधिष्ठाने युध्येयमाह ४५ राम॰ राम॰ राम॰

५५

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

लिंगांविप्रतिमादीति ३५ सर्वसत्त्वव्यसमर्पणं ३५ पर्वाणिजन्माष्टम्यादीतिनदनुमोदनेनत्रसंतोषः
३५ वत्सविधानेपुण्याहवाचनादिमदर्पणमर्वाधिकपर्वसुचातमोप्येकादश्यादिपुत्रोद्धवतः ३८ उद्या
नादिकरणेसार्थसमितिस्वतः असतिचान्येःसभ्यैर्मिलित्वाउद्यमः उद्यानेपुष्पप्रधानेउपवनेफलप्र
धानेवनमाक्रीडक्रीडास्थाने इ० समाजनेनेजनसाधारणेउपनेपः गमयोदकादिभिः आनेपुनेसः
कानेरेवप्रादुर्भवेत्तेमानेसर्वतोभद्रादिकरणमप्यमम ३८ स्वयमन्येनवानिवेदितेमी

मल्लिंगमङ्गक्रजनदर्शनस्पर्शनार्चने परिचर्यास्तुतिप्रहरणकर्मानुकीर्तने ३५ मत्क
थाश्रवणश्रद्धामदनुध्यानमेवच सर्वत्रासोपहरणादास्येनात्मनिवेदने ३५ मन्नमस्कर्म
कथनेममपर्वानुमोदने ९ गीतनृत्यवाद्यैरहंमहोत्सवे ३८ यात्राबलिर्विधा
नेचसर्वार्थिकपर्वसु वैदिकीनात्रिकीदीक्षामदीयव्रतधारणे ३० समवायेष्वनेकत्र
स्वतःसभ्यैर्योगमः उद्यानोपवनक्रीडापुरादिकर्मणि ३८ समाजनेनोपनेयाभ्यासनक
र्मस्वल्पजनैः सहश्रुतपूजनमर्पणादिसर्वमद्यमया ३९ सुखानिचमदभिक्षव्रतमपरिकी
र्तने सर्वदीपावलीकार्तिकेनोपवस्त्वानिवेदित ५० इति मामेवमेष्यसियुक्त्वैवमात्मानं

क्रयोत पतत्र साधारणस्यात्रविवक्षितेरणप्राप्तविधेयाभ्रमात्राप्तमे
व ३५ हृदिदृश्यमवलम्बनेनेवेयन्तदनेनयावादेवकचनिमान्यमन्तकोयस्यसोऽयुतइतिवचना
न् यद्वाअत्रमन्तनिवेदनेनामीवस्फुज्यान्तमुपतिष्ठदेत् तस्मानिवेदनात्रेन वेष्टमदवता
नं पितृभ्यश्चवनदानेत्यादि कन्यनेपनक्रीडनादाइत्यायात्मने रेतोदःपिता
त्मभवनिङ्गमङ्गिनः इत्यादिदत्तेभ्यः ७० ५९ ॥ शमस्तुवोनमः ॥ ९ ॥ ९ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भाग.

हाइशोणाश्रमेगात्रमहिमावर्णनंःपुरा कर्मानुष्ठानतन्त्रागमवस्थाचतनंःपरे नरोधयतिनवशीकरो
तियोगंःआसनप्राणायामादिंःसात्मतन्त्रात्माविवेकंःधर्मंःसामान्यनोद्दिंसादिस्वाध्यायवदनंयंःत
पंःहूकृछ्रादिनागंःमुन्यासंःइष्टापूर्तेइष्टवपूर्तेयतनेष्ठमग्निहोत्रादिपूर्तेकूपारामादिनिर्माणदत्तिणा
पाहेनसामान्यतादानलक्षणे १ व्रतानिएकादशपुपवासादीतियज्ञंःदेवयजनंकतुंसिरहस्यंमन्त्रंश्र
वरुथंवशीकरोति २ यातयामातावदासंः ३ ४ ताक्षेत्रज्ञंःकायाधवंःप्रह्लादंः ५ ऋत्वो

श्रीभगवानुवाच नरोधयतिमांयोगोनसांख्यंधर्मएवच नस्वाध्यायस्तपस्त्यागोनेष्टापूर्तनद
क्षिणाः १ व्रतानियज्ञश्छन्दांसितीर्थानिनियमायमाः यथावरुंधेसत्संगःसर्वसंगापहो।
हिमो २ सत्यंशौचंदयेमौनंबुद्धिःसत्यमसंशयः दमःशमोभगश्चेतिशब्दोयत्रास्तिनैर्गुणः
सकाः ३ तितिक्षायत्रसत्यंचकृपाचसाधवःक्षियोत्तमाः ब्रह्मज्ञेमःप्रकृतयःतस्मिंतस्मि
न्गुणोनरः ४ः स्त्रीशूद्रहूणमात्मद्रोगोनोप्रभवतिक्वचः ब्राह्मणःकाञ्चनेगोप्तायज्ञस्य
त्मकआपरः ५ तेनाधीतश्चतिगणानोपासितमहत्तमाः ब्रह्मतातमतपसामत्सगान्याम
पागतः ७

नोवाच गुरुः नसाधुवर्णिवच्यः नतापसः साधुः धर्मसाधुःयज्ञदीक्षितभार्यो ४ तेषांसत्संगाच्च।
तिरिक्तसाधनानतरामावमाह नहतितत्रप्रीताः प्रतिगणायेतरायत्रनउपासितामहत्तमायैः तत्रयाकि
ञ्चनःतत्तत्त्वमः नवतातियेषानतमानितनासिद्धः तेवतेमतयामत्तमात्रतिसद्भिः संगोनाम
ऽमगाइतिभिनोक्तं यदासत्संगस्यापिसत्संगावदतेसज्जनाधिसत्तात्यदाक्षीयसंगादित्यष्टः ७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

किंचपदेतीत्याद्ययत्नामोऽभिषेणमाधिमात्मानाऽत्मादृ नाऽतिमथिग्रन्थेवेणग्रासत्नावद्धाधियोयाभि
त्नाःसमात्मानंस्वदेहमुदः हृष्यन्त्रदंमन्निलतत्नानाविदत्व यद्वाऽस्पतेपुत्रादिग्रात्मानमहंकारास्पदमुदःप
रनोकंदंमनोकंवनाविदन्तितियथामनयः समाधोनामरूपेणविदुः तदृत किंग्रथितायनड्वाहवमधि
प्रविणाऽमन्यथः १२ वदमाश्रवत्नाः केवलेमत्कामाः ग्रस्वरूपविदः स्वरूपेतन्नानेतिस्थाप्ति मत्प्रगा।
त्यंब्रह्मत्नावद्धिवेयमपिब्रह्मस्वरूपमेवमाग्रमप्राप्तुरित्यर्थः १३ यस्मादेवभूतोमद्भजनप्रभावेः तस्मा

नानाविदमाप्तुमेषगवद्भक्तियः स्वमात्मानमदःतद्यंदं यद्यासमाधैर्मनयोचितोयेनग्रात्मवि
णाऽवनामरूपे २४ मत्कामारमनआरमस्वरूपविदोवत्ताः ब्रह्मभोपरमंग्राप्तःसंग्रामकृतसहस्व
हाः १५ तस्मात्त्वमुद्धवोत्सृज्योत्तोस्मीतिनिश्चयं प्रहतिंचनिहतिंचग्रात्मयंश्रुतमेवच १६
ग्रात्मेकमवशाणग्रात्मानंस्वदेहिना यहिसर्वात्मभावेनमयाणकृतोभयः १७ उद्धव
ग्रशायाभृत्यवोवाचतत्वयोगाश्चवत्थरः ननिवर्तन्तग्रात्मस्थायेनग्रात्मेतिमेमनः १८ राम-

त्रेतोत्सर्गोस्तुतिंप्रतिनोत्सर्गोस्तुतिंच यद्वाविधिंप्रतिषेधंचउत्सृज्यमतित्यमोक्षतेयातिप्रयेवं ग्रज
नाभयःस्याः ग्रुद्धवएवंतावत्त्वंयोक्तिंतेवदितः स्वधर्मेतिपादिनाकर्मकर्तव्यमित्युक्तं इदानीतुसर्वत्या
गाशक्तेर्यादृच्छिकंतत्रकिमात्मनः कर्तव्यमित्याशङ्क्यात्मस्थः ग्रात्मविन्मुनिः सशयानिवर्ततेय
त्कर्मकार्यतात्मस्थः स्वदिष्टः सशयोनिवर्ततेतदिदमुक्तंनिसेशयइतियवसेशयेन १९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री. भाग. टी. ५८

श्रवणकीर्तनतः सत्त्वमयमङ्गमेणाभिव्यक्तोहृदयेन यथा
यमानः अनिलसहायः मनआत्मनः सत्त्व विस्फूर्जितादिरूपाभवनिपुनः प्रकृतेर्ज्ञानादविद्यासंवन्धेनतथैव
वेद्यवाणीममाभिव्यक्तिः ९८ उत्कावाकहृतिमूर्छसंहरन्ति रेन्द्रियहृतिनर्दियहतिनिर्दिशति पर्वगतिः गद
नभाद्यणोमेऽभिनिवेशमहारः वर्मसंस्थान्तनिर्गतिः पादयोविसर्गः पायुस्थयोः इतिकर्मेन्द्रियाणां ज्ञा
णश्रवणोरसोरसनहक्दर्शनेस्पर्शोः स्पर्शनस्यनिः श्रवणज्ञानेन्द्रियाणामकल्पोमनसः विज्ञानबुद्धि
तयाभिमानोहंकारस्यसत्त्वप्रधानस्यसत्त्वरजस्तमसाविकारविदेवादि त्रिविधः प्रपञ्चः मेवमेवमेवमेव

यष्ठानलेवेनिलबेधुरूपः वचनेनसंकर्षणभिमन्यमानः अनःप्रजानोहविद्यासंभिन्नेतेनयेवमेवमेवमेव
यहिवाणी १८ वक्तव्यादिः कर्मगतिविसर्गोज्ञाणोरसोहक्स्पर्शः श्रुतिस्पर्शकल्पविज्ञानमथाभि
मानः सत्त्वरजः सत्त्वतमाविकारः २५ अथहिनीवसिंहहरुद्रयोनिरयक्षकवेदोवयसासमायः विप्रि
कृष्णाग्निदेवहरिदेवभातिवीजानियोनिंप्रतिपद्यजहत् २ राम राम

वैणान्वयः २५ तस्मादीश्वराभिव्यक्तिरूपः प्रपञ्चोनेष्यतात्पंचोभिनोस्तीत्याह अथमितिग्रथंजीवः ई
श्वरः आदावन्तेचपरंचयत्सामकालेनविद्यमानावादीद्रियरूपाः शक्तयोयस्यसएवाविद्याघणा
त्मिकाश्चिन्मायाशक्तियेनसः बहुप्रकारश्चाभातियतः सएवाद्यः त्रिहृतत्रिगुणात्मकः ग्र
थनिलोकपद्मस्यकारणभूतः एकएवबहुधाभानहृदानः योनिंतेत्रप्रतिपद्यंतेजीवानियहरिति २
स्तात्तत्मायायाचितसिंतत्मानदाश्रयमिदंजगत् ततनः पृथगितिसंहृत्यमायोत्पन्नेत्रिसमिति २

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

उत्तरेणैवऋत्यृष्टभिः त्रयेभावः ३ स्वरूपावत्मायावन्नात्मपेक्षात्मनाभाति तत्त्वंपदाभ्यांजीवा
त्मनायविद्ययाकर्तृत्वादितनोविधिप्रतिषेधाधिकारः तदानीमत्वमुद्यंकमाणिकुर्वीतुकों
र्चक्षुरेवनः कर्मनामपरिहारायभक्तिविदेपककर्मादरेणपरित्यज्यहृदविश्वासनभनेत्युक्तंज्ञा
नायोक्तविद्यायानकिंचित्कर्तव्यमस्तीतितत्रनावद्योऽस्याहागदीदृश्यहाजीवसंसृतिकारणभूत
प्रयत्नोऽहममाहमाइत्यनर्थिः मण्डः प्रयोदनाज्जीवयतीतिजीवः परमेश्वरः प्रयोदनत्वहेतः हि
चरणआधारोयत्रक्रेपुप्रसृतिरित्यप्रसृतिरभिव्यक्तिर्यस्यसः नामेवाभिव्यक्तिर्यस्यसः नामेदमभिव्यक्ति

श्रीभगवानुवाच मण्डजीवोविवृद्धिःप्रसृतिःप्राणेनचोषणमुहोप्रविष्टः मनोमयेसूक्ष्म
मृषेत्यरूपमात्मास्वरोवर्णस्तिस्त्यविष्टः १० ॥

माह चोषेनेतिचोषेनयाप्राणेनानादत्तप्रणेनसहमुहोआधारवक्रेप्रविष्टःसन्मनोमयेत्रयंय
रूपन्नात्मयमात्मत्वमणिपूरकेचक्रेमुहचक्रेऽपत्यौप्राप्तचक्रमात्राहस्वादिःस्वरुदाता
दिवर्णः आकाशादित्यदेवेदेवयान्त्यःस्थविष्टः अतिस्थूलोनानावेदप्राप्तात्मकोभवति ना
यावत्मनिः चत्वारिवाकपरिमितापदानित्यनिविष्टत्रैलक्षण्यमनोविष्णः गुहात्रीणिनिहितान
गयतिनरीयतीवाक्षमनुष्यावदतिवदतिवदतिमुक्तसोक्तमृ यास्योमित्राक्षरणसदनाईज्ञातीतिवहिवर्ण
नेतः प्रकरकरणः प्राणसंज्ञात्मस्तीनाथमृत्युनोप्रथमसदितामध्यमोवृद्धिसस्था वदवक्रेकारः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सत्वधर्मोरजस्तमश्च हन्यात् कृतः नविद्यतेऽन्नमोद्यस्मात्सर्वोतमः यतः सत्वहृद्धिमत्स्यहृद्धिर्यस्मात्का॥
णेनतद्यथाः अतश्चतत्कार्योधर्मप्रतिषेधोनास्तीत्याह तस्मिन्नभयस्मिन्नभयस्मिन्हतत्सलारजस्तमसी रा
गद्वेषादिनाप्रमादानिद्रादिनाचमूलयस्यसः ३ सात्विकोयामश्चयामस्तत्वर्धतेस्तुतौनानेनसत्वहृद्धिहेत
दर्शयितुंसामान्यतोगुणानांयत्वृद्धिहेतत्वाह आगमइतिआगमः शास्त्रमद्यमाद्यः कश्चिदागमोस्तोपा

धर्मोयेमात्रिकाश्चसत्वहृद्धिस्तुतमः आसनशयनतस्तोत्रधर्मंभयोहते ३
आगमार्थंप्रजादेशः कालःकर्मबलंचयत् ध्यानमंत्रोथसंस्कारोदशतेगुणहेतवः ४
नस्यात्सात्विकमेवैषांयद्दृद्धाः प्रवदन्ते भिदेतिनामसंतानद्रव्यसंघातभेदितम् ५

ङः आगमोधीतोवेदः अर्थोन्यायोपार्जितोनिजेप्रेतसत्रः देशः क्षत्रियस्यतिः कालोव
सन्तादिः कर्मश्राद्धादिविहितंजन्मोभयकृत्वविशुद्धध्यानदेवताविषयमंत्रोगायत्र्यादिसंस्कारोगर्भा॥
धानादिगुणाहेतवः सत्वातिहेतवः २ एतेषामपित्रिविधहेतूनांमध्येयद्यत्सत्वहेतुरूपंयत्तदाहतस्यादि।
स्य वक्ष्यमाणिकादिनिर्णायमाह यत्तामसंमद्यंप्रवदन्तेप्रशंसन्तियद्भिदेतिनतत्सत्वहेतुरूपंतत्तस्य

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

त्वेचैवंकृत्वाकृतकृत्यःसन्सर्वसाधनेत्यनेनेत्याह एकांतभक्त्याविद्यातेनक्षराक्षरज्ञ
ईशानीवोपाधिविगुणात्मकंलिंगशरीरंविद्वान्विहायपरमात्मानंसंपद्यप्राप्यसेसा
त्यन्तेतिसमन्वयः २५ इत्येकादशोद्वादशाः १२ त्रयोदशोयमत्स्यविद्याविद्योदयक्रमः हेसे
ऽसंत्रिगुणनिःश्रेयसंवर्णने विद्याक्षराक्षरज्ञौवात्मायमहंब्रह्मसाधनत्यनेनोक्तंतत्तमशरि
गुणत्रयप्रतिषेधमतिकथंविद्योत्पत्तिरित्याशंक्यात्रिविधत्वाद्विद्योत्पत्तिप्रकारमाहसत्वमितिसप्तभि

एवंगुरूपासनयैकभक्त्याविद्याक्षराक्षरज्ञेनधीरः विद्वान्जीवात्मायमप्रमत्तःसंपद्य
वात्मानमप्येत्यजास्रं २५ इत्येकादशोद्वादशाः श्रीभगवानुवाच सत्वरजस्तमइतिगुणवु
क्तेनचात्मनि सत्वेनान्यतमौहन्यात्सत्वंसत्वेनचैवाहे २ सत्वाद्धर्मोभवेद्वृद्धात्पुंसोमद्भक्त्व
दर्शनः सात्विकोपासयासत्वंततोधर्मःप्रवर्तते २ ॥ दामाद्यनमोनमः ॥

तत्रयमानेदादिवदात्मधर्मोगुणत्रयं तर्हिनत्रयंगुणत्वात्तेषांगुणानांनिवृत्तिः नस्यात्ततश्चेतदसीत्या
हचुद्धेःप्रकृतेश्चयेगुणाःतत्वात्मनं मृतिश्चेतःसत्वेनसत्वंबुद्ध्यात्मानमौहन्यात् रजस्तमौहृदोजये
दित्यर्थः सत्वंचैतदयादितिवृत्तमनुवर्तमानंसत्वेनसत्वमेवहन्यात् २ ननुगुणत्रयवृत्तीनाप
रस्परो यमदृश्यत्वात् कथंचसत्वंसत्वेनैवहन्यादित्युच्यतेनात्मानमाहमद्भक्तस्तद्धतियो
धर्मःसभक्तियोगोनिर्गुणोमतएवकथंतेनाह सात्विकानांदमादीनामुपासयासत्वयात्वे

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यद्भोगमर्थं मनोपि रजोयुक्तमनोपि वै मनुभावति प्रेतो यथानिन्द्रिय मानोनोपि तद्भिन्नि ष्ठा
पिनिवेशानभिभंजनरतिसहतत्कमाह त्रिभिरूनवत्वभाग्यमिति कृत्वः स्मातत्तत्र श्रोभावरक्तेगुणाभाव
दुखेः कामाप्तात् ९ तेनोविषयान्भोक्तुकर्माणिकरोति ११ मिथ्याभिविवेशनभंजनेरतिसहतत्कमाह
ग्रहमितित्रिभिः प्रमत्तस्यविवेकशून्यस्यदेहादावहमितिबुद्धिर्भवतियावद्यस्यावद्यसंपतितोहवैश्रव
कारिकंमन्त्रप्रधानमितिमतः प्रतिबोधदुःखात्मकरजउत्पतिमनोमोहेत्यथः ववत्रेत्रकृष्णाद्विः
विदेयमर्त्यः प्रायेणविषयान्मदमाप्तो तथापिभेजनेतत्कृतत्कथ्यतेजनक ८ श्रीभगवा
नुवाच अत्र मिन्नथाबुद्धिः प्रमत्तस्ययथादृदि उत्पतिरजोयोनेतदावैकारिकंमनः ९ रजो
युक्तमनसः संकल्पः सविकल्पकः ततः कामोगुणध्यानाद्दुःसहस्याद्दुमते १० क वो
त्तिकामवशगः कर्माणिकुरुतेद्विजः दुःखोदर्कोयमर्थात्मारजोवेगमाहितः ११ र
जसमोभ्यांयदपिविद्वान्विद्वितमधीपुनः प्रेतेदितो मनोयुंजन्दोषेणतमसज्जते १२ अप्रम
त्तोनियुंजतमनोमय्यर्पयत्रपतेः अनिर्विण्णयथाकालंजितश्वासन्जितासनः १३ वता।
वासोगुरुर्मदिष्ठोमच्छिक्षोमत्कादिभिः सर्वतोमनआकृष्यमय्यद्धावप्रपद्यते यथा १४

खनिद्वन्द्विमदिसाधोकाहयदपियुक्तरजसमोभ्यांविद्वितमधीपुनर्मूढेश्रेतथापिविद्वान् विवेकप्र
त्तमनोनिरुंधन्नसज्जते १२ विषयेसाहस्यापिमनोनिरोधायसङ्गी सुखमत्रेतन्निरोधायमाहअनिर्वि
ण्णः अनलसः यथाकालेनिष्पन्नमपिपरमानन्दरूपेमत्र दृष्टात् १३ विषयेमग्नचित्तस्यमनो
गुरुः तद्विधानेश्रद्धानेनतत्रमग्नंचित्तं मत्यमानप्रतितन्निवृत्तिणायतिहाहमुपदिपतिवक्तावानित्यथा

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

सात्त्विकान्येवेतिनिवृत्तिरूपस्यात्पेवमवेतनप्रवृत्तिपाधोऽनुपस्यानितीयांयपवर्गांयोदकसपाणाःप्रमा
णनाःनिवृत्तानन्नप्रवृत्तिरूपाचारान्विविक्तदेशानयथाचपुनदेशान्कालेप्रलमहूर्तादिकथ्यानादौनु
प्रशेषनत्रीथादौकंमेवनित्यंनकाम्याभिचारादौनिनमवदेशनवश्रीवदीलालहेलानञ्चागक्रतदो
नात्रयेप्यानेस्पीविसोगुणेवा ननुज्ञानेनमहावाकप्रवणदेवान्यथनेकितत्रमत्तवृत्त्या
यमेलया नस्माहयावस्थितिः कथंस्यात्प्रयभूतावगुणत्रमतनपवोन्यत्रयाविपर्यायोमत्व

सात्त्विकान्येवमेवेतत्पुमानस्मत्त्विवृद्धये ततोयमंत्वतोज्ञानं यावत्स्मृतिरयोहते ॥ ५ वे
णमेततपंजोयविहेदंथ्यात्याम्यातिनहूतमू एवंगुणव्यातिकोदेहः यात्यातिनक्रियः ॥ १॥

यमभुपरमेतनत्राह वेमत्वोमवर्तेणज्ञानेनियेहितेनःस्तनपवोपसलाभिःज्ञात्वाभिःनहनेस
यमेवतरप्यास्वयमेवयाम्यातिपवदेहोपिमलत्यक्षःगुणक्रियासहितःनक्रियइतिपादेनस्याध
नितक्रियाव्यासाः यतइत्यत्रलेदेवसूतेनतंहेनुपेभूतोव्यापारोगुणः ॥ ननुनियतेहितथा
सात्विकवात्स्वानत्स्वेवायाज्ञानत्विपुरुषार्थे ः यतःसात्त्विकस्यान्नत्यनेवायेवमनः सतो
हृल्लनेतयाचरानुचात्रहारौत्विमलात्मादुःखजातनौसितानुकलसेवेतइतिपुनर्भगवानमी

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

देहादिविलक्षणात्मज्ञानेसतिनदृष्टस्यागाद्यसंभावात्तथैवविद्वानपीत्यर्थः
इ॥ अथैवंनावदात्मादात्मविवेकमाहुर्वक्तारइतिविभिः श्लोकैर्नकिमात्मनोयंप्रश्नः नहिणवेभू
तस्यवाणवात्मनस्तद्धितस्यवक्तारः यस्माद्यूयमस्यप्रश्नस्यात्मत्वंसंतंहविप्राःवःयुष्माभिःकृतःप्रश्न
इत्याहुर्बहवःपुत्रशिष्यादयःकथञ्चनवक्तरुत्तरंदातवोमेमकाश्चयः अविशेषेणात्मानंका
मयतेपुत्रादिविशेषमाश्रित्योत्तरंवक्तुमीप्सत्यर्थः २२ श्रुतसंहविप्रत्वेवि

वक्तरोयद्यनानात्वमात्मनःप्रश्नहेतवः कथञ्चनैतवोविप्रोवक्तरोमेमकाश्चयः २२ पं
चात्मकेषुभूतेषुसमानेषुचदेहतः कोभवानितिवाप्रश्नोवाचाऽऽरभ्यतेनर्थकः २३ न
नस्तावत्सहेहात्मापृच्छतेनान्यएवहि अहमेवनमन्नोन्यादितिवुद्ध्यनमन्नसा २४ ॥

अथैवःप्रश्नःवाचाऽऽरभ्यतेवाग्व्यतिरेकेणव्यर्थःअतोऽनर्थकःकुतःभूतेषुदेवमनुष्यादिदेहेषुपं
चभूतात्मकेषुअतःसमानेषुअविशेषेषुपुनश्चदेहतः परमकारणात्मनाअभिन्नेषुवाचारभण
विकारोनाम धेयमात्रंहेत्येवसत्यमितिश्रुतेः २३ नन्वेवंसात्मकत्वेप्यन्यहादिसदृशमेवेतिपरस
कारणभेदमेवोपपादयति मन्यतेमन्यतेर्ज्ञानेनाहमेवेत्यर्थः अन्यस्मान्नविचा
लयेत्यर्थः एतेनैवसोऽहमेकोऽहमेवसन्नसन् भवति २४ ॥ श्रीराम ॥ राम ॥ राम

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री. ए. सी. ६७

26

पुक्किमिवल्पुक्कैनाश्वपुक्कीराद्र यदतिश्चर्थात् स्थूलात्तदादीनुसमल्लकरणैः वस्त्रादिभिः भुक्तैकपंभूता।
नुप्रणाद्वाणधर्मिणः दाणीकल्पनाकरणादिधर्मवतः यपुरुषेन्द्रियाणगरहृषंहृषानवासतोमयोनभुक्त
पुक्तसपुक्तैनानुपसहृय तिसपक्कऊनः विगुणाहृषिहृकंश्वस्थायवहृष्टानउनाग्रहवस्थासर्वेद्रियाणिप।
पुक्तिपुक्तैनमनः सपुक्तिमन्त्रस्कारविषाणाद्रिः कथयात्मानहृष्टानग्राहरद्रियेषाः नवरद्रियेषु नवरद्रियेषु
यपिछिन्नेवसंप्राप्ताभिवाः ऊनाएत्योपतिष्ठचाते नस्त्रीवस्थास्वप्रयासमानद्रादयश्चनदनेनकिंविस्वादेष

येनागत्वद्रियगुणार्थमिलोषाकुक्कैसमल्लकरणैरुदितसहृतात् स्वप्नेपुरुषऽपसंहृतेसपक्कः
स्मृतिवयाविगुणाद्वतिद्रियेषुः ३२ एवविमृश्यगुणतोमनसस्त्रवस्थास्मासदविषयामयिकृताः
तिनिश्चितार्थाः संक्रियसादमनुमानसअक्तिभिःसतामुपदेशः अतिभिस्तीदनज्ञानाभिनाभजतमाविलसंपायादि ३३॥ रा

सएवएनर्द्विचागमीतिउपाधिभेदेनविज्ञादिव्यवहारइतिभावः एतत्वालएवायवस्थास्वविप्रतिसंधाने।
नाप्तेकि ३२ तत्रकिमतआहएवमिगुणतोयाएतामनसस्त्रवस्थास्मासदविषयामयिकृताः वृत्तवृत्तः
संतिनिश्चितार्थाःसंक्रियसादमनुमानसअक्तिभिःसतामुपदेशः ... विलसंपायानामायंत्राधीयतेमिश्यादिहृकारः तेसंक्रिय।
सदृहृद्रियेषुतोरागभजतकेनद्विज्ञानवसादमनुमानेःसङ्क्तिभिः सतामुपदेशः अतिभिस्तीदनज्ञाना।
एवंनः ३३॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तत्त्वदर्शिनि ब्रह्मदेजायमोत्पादि प्रतीतिस्तु ग्राह्यहियस्मात् सम्यक् स्तुतिः सराणमत्र येति संस्तुतिर्ट्टिः तया
वो [illegible] तीदानितत्त्वा [illegible] स्थितः मृविमसस्तुतिवधजपात् तत्तदासुरा वेतसा गुणाना
चेत [illegible] याम्यो भवति २८ कथमस्मावधः कथञ्चतत्रपातत्तदाहग्रहकारणाक्षेवधमात्मनः ग्रथ
दि [illegible] यंयंग्रानेदासाश्चगुणानानर्थहेतु विद्वान्नजानन्सन्निविशदः खमेतदिनिस्तत्वात्यंस्थितास्त्वास।
ग्रात्मचिता [illegible] स्तासिश्रिता ग्रभिमानेतन्तुनाभोगचिंतवत्यज्ञात् २९ यावदेवनत्यज्ञानावत्तत्कर्म

यर्हिसंस्तिबंधोयमात्मनोगुणवृत्तिदः मयिब्रह्मणिस्थितोजह्यात्यागलक्षणवेतसा २८ ग्रहंका
रकृतंबंधमात्मानंविपर्ययम् विद्वान्निविद्यसंसारचिंतांतंयंस्थितात्पनत् २९ यावन्ना
नार्थधीःपुंसोनानात्वेनप्रतिष्ठिता जागर्त्यपिस्वपतोयद्वत्स्वप्नार्थाः ३० ग्रसत्वादात्म
नोऽर्थेषुभावानानात्वाभिदा गतयाहृदिरचितास्वप्नवदुत्थितो ३१ राम॰

ज्ञानादिसंबंधयंस्थितास्तावदितिग्रपिज्ञागर्तिकामादितयापिस्वप्नवत्प्रामाण्यमुपपद्यतेयथा
तोऽर्थः सम्यक्स्तुतोग्रज्ञाजागर्तस्वप्नवत्स्वप्नेदृष्टाः स्वप्नेऽसति ३० नन्वेवंयदेवप्रतिनवर्णाश्रमक
र्मादिनानात्वहेतुनेवनेतन्नाह ग्रसत्वादितिभावाभावादेवनानात्वाभिदाहेतोग्रमादिरूपागतयः स्व
र्गादिफलाविहेतवः कर्माणिचात्मनोमूषाग्रविद्यावद्विषयवेदइतिभावः ३१ राम॰

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भा० टी० ९९

किं देवाः क्रमस्वेददौर्गंधादिराहिनेन किं देवा मनुष्या चेति संप्रकृतयः देहास्पदभूताः द्वीमांतरमनुष्याः एवं
किन्नराः किंचित्तरा इव मुखतः सरीरतो वा किंपुरुषाः किंचित्पुरुषा इव नगादयः प्रकृतयः वासना च कुतः
रजः सत्वतमोसि ध्रुवः तन्मूलस्थानानि यासां ताः भूतानि सुरदेवा मनुष्यादीनि चित्राः वाचाः वेदः ध्यान
विषयाः ७ एवमित्युक्तोपसंहारकेषांचिदध्ययनादि शून्यानामप्युपदेशपारंपर्येण अपरे पाषांडमतयः वे
दविरुद्धार्थमत एतत्प्रकृतीनां मायागुणमूलत्वान्मायामोहितधियः अनेकांतानानाविधां ९ तदेवाह ध

किं देवाः किन्नरा नागाः रक्षः किंपुरुषादयः वद्यास्तेषां प्रकृतयो रजः सत्वतमो ध्रुवः ६ याभिर्भू
तानि भिद्यंते भूतानामतयस्तथा यथा प्रकृतिसर्वेषां चित्राः वाचास्तुवंति हि ७ एवं प्रकृतिवैचि
त्र्याभिद्यंते मतयो नृणां पारंपर्येण केषांचित्पाषांडमतयोपरे ८ मन्मायामोहितधियः पु
रुषा पुरुषर्षभ श्रेयो वदंत्यनेकांतं यथाकर्म यथारुचि ९ धर्ममेकयशश्चान्यं कामं त्वद
संशयं अन्ये वदंति सार्थं वा ऐश्वर्यं त्यागभोजनम् १० केचिद्यज्ञतपोदानं व्रतानि नियमान्य
मान् १० राम

र्ममिति सार्धेन धर्मं कर्ममीमांसकः तदुक्तं मोक्षार्थेन प्रवर्तेत तत्र काम्यनिषिद्धयोः नित्यनैमित्तिके कुर्या
त्प्रत्यवायजिहासयेत्यादि यशः काव्यालंकारकृतः यथा वः यावत्कीर्तिं मनुष्यस्य पुण्यलोकेषु गीय
ते तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते इति कामं वात्स्यायनादयः सत्यं शमं दयां च योगशास्त्रकृतः
अन्यदृष्टार्थवादिनो दंडनीतिकृता वै प्रसिद्ध ऐश्वर्यमेव स्वार्थं पुरुषा वदंति अतः सामाद्युपाया एव ऐश्वर्यः सा
धनमिति तेषां सत्तत्वं त्यागभोजनं च लोकायतिकः बौद्धः यज्ञ एतयोदानं यज्ञो देवतानां पूजनं तपश्च

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री॰
भाग॰
टी॰
९८

यस्मादस्मत्साधनं तत्फलं च स्वप्नमनोरथवदसदभिध्यानमात्रं तस्मात्तद्विहाय मयोपमनः समाहितं कुर्विति प्रका
रणार्थमुपसंहरति तस्मादिति मद्भावभावितं मद्भजनेन भजनेनैव शोधितं २८ विशेषतो वात्स्यायना
युक्तकाममार्गः परित्यज्या इत्याह स्त्रीणामिति आत्मवान् धीरः सन् क्षेमे निर्भयदेशे विविक्ते रिजने २९ प
तदुपपादयति न तथेति अस्य पुंसो यथा मत्संगिसंगतः क्लेशो भवेत् यथा च बंधो यथा योषित्संगाद्यथा

तस्मादसदभिध्यानं यथा स्वप्नमनोरथं हित्वा मयि समाधत्स्व मनो मद्भावभावितं २८ स्त्रीणां स्त्री
संगिनां संगं त्यक्त्वा दूरत आत्मवान् दोषे विविक्त आसीनश्चिंतयन्मामतंद्रितः २९ न तथास्य भ
वेत्क्लेशो बंधश्चान्यप्रसंगतः योषित्संगाद्यथा पुंसो यथा मत्संगिसंगतः ३० उद्धवः यथाह
मरविंदाक्ष यादृशो वा यदात्मकं ध्यायेन्मुमुक्षुस्तन्मे ध्यानमेवं वक्तुमर्हसि ३१ राम॰

न्यसंगतो न भवेदिति ३० मां चिंतयेदित्युक्तं तत्युक्तं तत्प्रकारं पृच्छति यथेति ध्यानांगप्रश्नः यादृशमिति ध्ये
यविशेषणद्वयम् यदात्मकमिति यस्य तानि विशेषणानि तत्स्वरूपप्रश्नः तन्मे ध्यानं वक्तुमर्हसीति पाठः
तदयमर्थः मुमुक्षुस्तु यथा ध्यायेत्तन्मे वक्तुमर्हसीति विज्ञानोः कथनायमेव पुनरेतत् तदास्यमेव पुरुषा
र्थं मम ध्यानेन कृत्यमस्तीति तदुक्तं तयोर्ययुक्तस्वगाधेत्यादि त्वं वक्तुमर्हसीति पाठस्तु सुगमः ३१

राम॰
९८

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

80

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

तत्र प्राणायामानांगतेनासनप्राणायामप्रकारमाह समइति चतुर्भिः समेनात्युन्नतेनातिनीचेनासनेन
कायः सन्नुद्यासनबद्धासीनइतिनानिश्चलस्थिरकादिनियमइत्युक्तासायनिरीक्षणदि
स्यंयोयमनलेक्षणादहिर्दृष्टिः स्थिरचित्तः संयतइतियोगशास्त्रोक्त इंद्रियप्रत्याहारइत्यर्थः
पूरकेऽभ्यन्तरंप्राणंवहीमनाप्राप्तिदादिप्राण्यात्य न तेयाप्राप्तिनवामइत्येवंविधयं
प्राणयथोक्तयोगइत्यापूरयेद्वायुंत्यत्रेणिगत्यानतः इतिनिर्जितेंद्रियइतिपत्याहारउक्तः ३२

श्रीभगवानुवाच समयासनमास्थायोसमंकायोयथासुखं हस्ताभ्यांसंगृह्यासीनोसमकायोयथासुखं
नासाग्रकृतेक्षणः प्राणस्यनापयेन्नाभ्यंतरंकुंभकंरेचकं विधयंयेणपिंगलेभ्य
मेत्रेनिर्जितेंद्रियः ३३ इत्यविक्षिप्तमोंकारनादंविसृजेत् प्राणादीयेनत्रायपु
नःसंवृणोतीत्यर्थः ३४ एवंप्राणायुक्तेप्राणमेवसमभ्यसेत् दशकृत्वस्त्रिषवणंमासा
दर्वाक्जितानिलः ३५ ॥

प्राणयामोहिविदःप्रागभ्यासंगर्भइति तत्रेतित
त्रयेणत्वात्प्राणवगर्भमाहृदीतिहाभ्यामुत्थानादारभ्यसुरक्तिरेतहुरानादत्रेत्यमोंकारो
हृदिसस्थितप्राणनादंयऊर्ध्वहृदयमुत्क्रम्यतेनोत्साकायविलापवत् कमलनालतंतवि
तु तत्रमात्रातीतेषायदत्रोतिःसंवृणोतीत्र अयपुनरावृत्त्यै ओंजविरिरक्त इत्यादित्यय
यहामूलादारभ्यमूर्धांतपद्मेतिविसतेनेवतन्मूलेआविक्षितेसतहृदिमनसिप्राणनादीयो
भित्यन्यथापुनस्तमोंकारंहृदानादंस्थिरीकृत्यादितिइथ मासादर्वाक

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भाग. टी. ७.

31

ततः पंचदशोक्तः सिद्धयो धारणानुगाः श्रीविष्णुपदं प्राप्तावंतरायतया मतः एवं मनो युंजतो योगि-
नोनंतराविर्भवंत्यः सिद्धयोप्यंतराविर्भवंत्यः सिद्धयोप्यंतराय प्राया एव अतस्तः परिहृत्य परमेश्वरपर ए-
व भवेदिति वक्तुं सिद्धीराह जितेंद्रियस्येति युक्तस्य स्थिरचित्तस्य इंद्रियाधिष्ठातृ अधिदैव इंद्रियमध्यात्मविष-
योधिभूतं १ स्विदिति वितर्के कास्वित्किं नाम कथं सित्कीदृशी वा धारणा श्च कतीति प्रश्नांतरे वा शब्दः
त्वयैव नता नासिनान्य इत्याशयेनाह योगिनामिति धारणाश्च अष्टादशत्यनुषंगः योगपारगैरिति त्रिका-
लज्ञत्वादिक्ष्वद्सिद्धेरन्येपि नंतीति भावः अहमेव प्रधानं मुख्यं स्वभावतः आश्रयो यासां ताः मत्सारूप्यं

श्रीभगवानुवाच जितेंद्रियस्य युक्तस्य जितश्वासस्य योगिनः मयि धारयितश्चेत उपतिष्ठंति सिद्ध-
ये उद्धवः कया धारणया कास्वित्कथं वा सिद्धिरच्युत कति वा सिद्धयो ब्रूहि योगिनां सिद्धिदो
भवान् २ श्रीभगवानुवाच सिद्धयोष्टादश प्रोक्ताः पारणा योगपारगैः तासामष्टौ मत्प्रधा-
ना दशैव गुणहेतवः ३ अणिमा महिमा मूर्तेर्लघिमा प्राप्तिरिंद्रियैः प्राकाम्यं श्रुतदृष्टेषु श-
क्तिप्रेरणमीशिता ४ गुणेषु संगोवशिता यत्कामस्तदवस्यति एता मे सिद्धयः सौम्य अष्टावौ-

त्पत्तिकामतः

...षु किंचिन्न्यूना भवंतीति भावः गुणहेतवः सत्वोत्कर्षहेतुका ३ ताः स्वरूपेणोपदिश्यंति अणिमिति सार्धैः
...भिः अणिमा महिमा लघिमा च मूर्तेर्दस्यतिः स्वः सिद्धयः प्राप्तिर्नाम सिद्धिः सर्वेषु भूविवरादिविहितेषु विभो-
...र्शनसामर्थ्यसिद्धिः शक्तीनां मायांतर्दशभूतानां प्रेरणं तत्रेश्वरे मायाअन्येषु तद्देशानां प्रेरणमीशिता ना-
...सिद्धिः ४ विषयभोगेप्यसंगोपशिता सिद्धिः यद्यत्सुखं कामयते तत्तदवस्यति तस्य तत्स्वसीमानं प्राप्नोति।

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नविज्ञानं ज्ञानमयं संहरतिं इंद्रियाणि प्रकर्षेण नयेत् सर्वांगयुक्तया हृत्पद्मितिं स्योत्तरेतन स
हृत्पद्मेन युक्तया यदात्मकमित्यात्मतया ज्ञानेविज्ञानमानंदमयं ज्ञानमेव समाधिपर्यंतमाहृत्वे
तिं एकत्रयुक्त्या न्यस्तिनचिंतयेत् ४३ एकत्रेतियदुक्तं देवादेर्यावतिमस्मिन्तिति
तस्मिन्सर्वं कार्यकारणरूपं ४४ तच्चकारणत्वमविनाभावादाहः नहि मुद्गत्वेनाकृताः सन्त

इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्योमनसाकृष्यानन्यमनः ४२ बुद्ध्यासारथिनाधीरःप्रणयेन्मयिसर्वतः
तत्सर्वव्यापकंचिन्मात्रंपरंकरणायेत् ४३ नान्यानिचिंतयेद्भूयःसस्मितंभावयन्मु
खं तच्चत्यक्तदृष्टिश्चिन्मात्रंवारूपंधारयेत् ४४ तच्चत्यक्तायेमदारोहौनकिंचिदपिवि
नयेत् एवंसमाहितमतिर्मामेवात्मानमात्मनि ४५ विचष्टेमयिसर्वात्मन्ज्योतिर्ज्योतिषि
सयुते प्राणेनेत्यमतीत्रेणयुंजतोयोगिनामना सद्यस्त्यक्तनिबंधदृढज्ञानक्रिया
श्रमः इतिश्रीभागवतेएकादशस्कंधेचतुर्दशोध्यायः १४ ॥ नमोभगवतेनमः ॥ ४

किंचिन्नयेत् मामेवात्मनिचिष्टेज्ज्योतिरात्मन्यात्मनिमय्यिसंयुतेचिष्टे ज्योतिर्ज्योतिषिसंयु
तमेवेत्यन्वयः ४५ एवंयुक्तसमाधियतस्यज्ञानस्यफलमाह ज्ञानेनेतिमनोयुंजतः स
मादयतः इत्यज्ञानक्रियाश्रमः यथिश्रुतायिदंयाज्ञानरूपः हृद्हृदयेन रूपाद्यश्र
मः निर्वानशांतिमप्राणास्यतीति ४६ इत्येकादशेचतुर्दशः १४ ॥ राम ॥ राम ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ब्रुवः विवेकवानविद्वान् कवतमानानामानविवेकहेतुः कृपमतो निपुणोपि जनश्चक्रवानसेधानाभा
वनविद्वान् परिलोऽमन्नडलोकरंजनाभावेनगमः वेदार्थनिष्णोपि गोवयो मदियवाचारमेव वदेत् २४
वेदवादरतः कर्मकांड्याख्यानादिविष्टः हेतुकः केवलतर्कनिष्ठः प्रश्नवादितः प्रयोजनगोष्ठी

वृथोवाल्कवल्लीडलालोऽप्यूर्तवदेदकलहिप्रालोचर्यानैगम्यवेत् २५ वेदवा
दरतोनर्थान्नपाशाऽनहेतुकः शास्त्रवादविवादनकचित्सलसमाश्रयेत् ३० नोहिजैनत्व
माहीरोनलचोहजयेन्नत्र श्रुतिवादाहितिचेत्नाश्रमत्यतवैभव ३१ देहमहिष्णपक्ष
वहिरकर्यान्नकर्मचित् एकत्ववपरापात्माभूतेष्वात्मत्वबुद्धिनः ३२ यथेडरुदया
त्रेषुभतान्येकात्मकानिच ३३ प्रलयानविमीदेतकालेकालेशवेकचित ३४ लया
नदृष्ण्यनिमान्नमयदेवमेवित ३५ आहारार्थसमीहेतयुक्तंतत्प्राणधारणं तत्त्ववि
दत्पनेतनजनतद्विनाविमुच्यते ३६ यदृच्छयापपन्नाभमश्नीयादुदरंतपः तथावास
स्यात्पाण्यात्मप्राप्तेप्राप्तेभजेन्मुनिः ३७ राम. राम. राम.

णोविवादसक्तिस्यु ३० श्रुतिवादानरुक्तादि ३१ नात्मदेहात्मवैदक्यकारणानास्तीतकेप
क्षतिरद्वाहणापिनासीत्वाद्भजानिचदेहात्मैक्यकारणत्वेनाकात्मकानि ३२ देवयजि
नेदेवोजीनमयः ३३ प्रलेतद्विभिन्नाप्रलयेनाविनाशहाहारमात्रार्थमेवसमीहेतयुक्तस्यण।
नहिकिंमिष्टान्नादिकमयाहारमेवकेवलमित्याहयदृच्छयेति ३४ राम.

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham.

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ततः किमतआह भक्तीति महेष्वरतहेतुः सर्वोत्पत्त्यपयेषवोस्यानन्यप्रयोजनत्वमर्थात् यस्मात् अतएवतत्का
रणमात्रावद्रूपैकठेविशिनेष्टा ब्रह्मणावेदकारणमुपपद्यतेसाम्प्रतमाहेति ५५ सर्वेषाञ्चासौ।
मक्तत्वेत्याहेयति सर्वमतेनस्वधर्मेणनिर्णीतेन यद्यतस्यस्मः अतएवनिश्चीतामम्गतिरश्रयेण ४
ष्ट इत्यर्थसीद्धाद्रूपकताश्रावादेतद्गणाः पित्तलोकप्राप्तिफलः मद्भक्तियुतः मदर्पणतत्कः यज्ञका
पिश्रीकस्यापणाद्यर्थात् ४१ प्रकरणार्थमुपसंहरतितत्तमिदितयथाभक्तोभवतीत्यर्थः ४८ इति
कादशस्कादशः २८ ज्ञानादेर्निर्णयः पूर्वस्कोपाश्रमधर्मतः सकलानविशेनितमज्ञानादेस्त्यागउच्यते।

भक्तोद्धवा...णापित्यासर्वलोकमहेश्वर सर्वोत्पत्त्यपयेषुत्वकारणमोश्वरमानिसः ४५ इतिधर्मेण
निर्णीतसर्वोनिर्णीतमङ्गतिः ज्ञानविज्ञानसम्पन्नोनिश्चितात्मसमेतिमा ४६ वर्णाश्रमवतोधर्मो
दक्षयज्ञाद्यस्तत्तागः मद्भक्तिमद्भक्तियुतोनिःश्रेयसकरः परः ४७ ततश्चेभिहितसाधोभवान्यद्ध
तियद्धर्मो यथावद्धर्मसंस्थितोभक्तोमामेतिमियात्पर ४८ इत्येकादशस्कादशः २८ श्रीभ
गवानुवाच योविद्याश्रुतसम्पन्नआत्मवान्नानवमानिकः मायामात्रमिदज्ञात्वाज्ञानवमपिसंत्यजेत्

नश्चेतकिंनोपिवोभितोपिदेहादिप्रपंचोयावदपोज्ञानभवतिद्रष्टोदादिरिवनविनीयतेतावज्ञानाभ्यासः
तोमुक्तिरित्याहः आदेहान्तात्कचित्ख्यातिस्ततः संपद्यतेमयेत्यादिनाग्रेनग्रन्थेनज्ञानवयराभवेनप्रपंचो नी
नप्रायः तस्यनकिंचित्कल्पमलीमाहयतीतिविद्याश्रुतभवः तत्पर्यतेनश्रुतेनसम्पन्नः यतएवात्मवान् प्रामा
ण्यज्ञानः ज्ञानमानिकः ब्रह्मसंपन्नतत्वज्ञानवानभवतिश्रुतेकत्वाठेभाक्तश्रुतेनकृतकर्तोनिर्णीतार्थः स
इदेहेतितत्तिसाधनसमभिमायामात्रमपिज्ञानवन्तमायंसंत्यजेत् अयमेवविद्वत्संन्यासोनाम अत्रेवमाह

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अत्रेदमाकूतं ज्ञानिनस्तिष्ठतियस्मादहमेवतस्यपुंसः स्वयंतिनःस्वार्थःफलहेतुःततस्मादनेनसमानः स्वर्गोऽभ्युदयःअपवर्गोमेमानिहेतुत्वेअत्यंतस्वयंकृत्यवानकिंचिदस्तीत्यर्थः २ अत्रवि द्वदनुभवेप्रमाणयतिज्ञानेतियथोक्तज्ञानिनमभिनंदतिस्तौतिज्ञानीतियतोमांज्ञानेनसंपारय ति ३ तमेवज्ञानंस्तौतिनएतेतिश्लोकमन्यर्थं ज्ञानस्यकालयालंघेन ४ एवमहंतीमौनेनमहं तेनत्वंनेतयाभवतिनयाज्ञात्वातत्पदंस्यात्मामेवभजत्यनात्मवेत्यज्ञत्यर्थः ५ तमपु रुषंविशेषयन्नाहज्ञानेनेतिमामवसंसिद्धिःप्राप्तः ६ तदेवज्ञानमहेपनइदमुपदिशतित्वयी

ज्ञानिनस्त्वहमेवेष्टःस्वार्थेनसमंमतः स्वर्गश्चैवापवर्गश्चनान्योंऽशइतेप्रियः ३ ज्ञान विज्ञानसंसिद्धःपदेश्रेष्ठेतिदुर्लभ ज्ञानीत्वेतन्मतंमेज्ञानेनामांविभर्तिसः ४ तपस्वी यतयोदानपात्राणीनसंगीच नालंकुर्वंतितांसिद्धिंज्ञानकल्पाकृता ५ तस्मा ज्ञानेनसंहनंज्ञात्वात्मानमद्वय ज्ञानंविज्ञानसंग्रामंत्रमाभक्तिभावनः६ ज्ञान विज्ञानयज्ञेनमामिष्ट्वात्मानमात्मनि सर्वयज्ञपतिंमांवैसंसिद्धिंमेतयागमः ७ त्वंमु इत्वाश्रयतियश्चित्तेविकारोमयोतनाय जनतापवर्गायतेजन्मादिरपरमो नवतनकिंपुनायतयार्थदमदज्ञानदेवमः ८

तिविधआध्यात्मिकादिःसमाधानन्नयमर्थः यतयदिमांज्ञेनतमप्यवामतिरजो मयादेमात्मादिवतनाद्यांयाःनानादेवतेज्ञानेअतःयद्यदात्मविकारस्यामोज्ञसादयः तदानमतनाविष्टानभूतमकिंचिदित्यर्थः तमापिवक्तुनोनमेतनमवेत्यादिनाह यद्वाआयतयोगिनाअमतःसर्वदःआयतयोयदितिनमेपणइदंवेतनमतत्सादयः ज्ञव

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

विज्ञानमाह एतदेवेति श्लोकार्द्धेन पद्मदायेनैकेनानुगतानेकात्मकान्भावान्पूर्वमैक्षत तास्त
था पूर्वं त्रैक्षेत किं तत्तदेकं परमकारणं ब्रह्मैव तदा एतदेव विज्ञानमुच्यते एतदुक्तं भवति परोक्षज्ञा
यतेन परोक्षभ्रमस्य दिङ्मोहादिष्विव मिथ्यात्वभावान्तदात्मकं जगत्पश्यन्नात्मनः पृथक्त्वादि
ति न मन्यते अपरोक्षज्ञानेन बाधितमेव दाधपटवजीवन्मुक्तः संसारशेषं पश्यति ततः परं न पश्य
ति च अतः परोक्षापरोक्षज्ञानेन ज्ञानविज्ञानशब्दाभ्यामुच्यते इति एकेन सर्वकार्याणामनुग
तिकार्याणां कारणात्पृथगसत्त्वोपपादयति सार्थेन तत्र यदि न कदाचिदनीदृशं जगदित्या

एतदेव हि विज्ञानं न तथैकेन येन यत् स्थित्युत्पत्त्यप्ययान्यत्र पेहावानां त्रिगुणात्मनां
२५ आदावन्ते च मध्ये च सृज्यात्सृज्यपदन्वियात् पुनस्तत्प्रतिसंक्रामे यच्छिष्येत तदे
वसत् २६ ॥

दिमतेनैतेषां भावानामुत्पत्त्यादयो न हि कारणस्योभावादेकात्मनामिथ्यात्वं च तस्मात् अतस्ते
षामुत्पत्त्यादीन्साधयति स्थितीति त्रिगुणात्मनां सावयवानामित्यर्थः विमताभावा उत्पत्त्या
दिमन्तः सावयवत्वात् घटादिवदिति यत्रोक्तं अतआदावुत्पत्तौ अन्ते परिणामान्तरापत्तौ च
कारणत्वेन मध्ये वाश्रयत्वेन मध्ये वाश्रयत्वेन सृज्यात्सृज्यकार्यान्तरं प्रतिपदन्वियात् अ
नुगच्छेत् तत्प्रतिसंक्रामे तेषां प्रलये च पदवच्छिष्येत तदेव सदिति पश्येदित्यर्थः २६ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

36

यज्ञानमद्यज्ञयोनिविपरीतानशमादीन् ३२ यमनियमलक्षणमाह अहिंसेति त्रिभिः अहिंसयानसापि परात्मा
हलेयात्मनि धर्मविघ्नमः ३३ योगेश्वराणामपि तत्तद्वेलिहयशोदारं शतियशाः अद्धा धर्मादर ३४ दम
शमादिलक्षणयोः यमस्य नियमानां यद्वा उभयोः ब्रह्मनिष्ठत्वयोः ब्रह्मनिष्ठत्वयोः सत्यं शौचयमः सत्यात्मकाम
मनियमाभ्यां स्तेनाद्युत्पथेः ब्रह्मदेतमाहदियमानउपासिनाः सेविताः सतः संसेनिहन्तानो ब्रह्मनानो
ज्ञयया कामकामानशीर्णमोक्षमभ्युदयं बहुहेतीति ३५ श्रुतहीरुपादेयादेषाड्डः स्वादीनूमहा

कथात्राः कोरविद्वेषाकृपणाः कृपणेक्षवः एतान्यशान्तमतिविपरीतानशमादीन् ३२
श्रीभगवानुवाच अहिंसासत्यमस्तेयमसंगो ह्रीरसंचयः आस्तिक्यं ब्रह्मचर्यं च मौनमस्थैर्यमेव च
क्षमाभये ३३ शौचजपस्तपोहोमः श्रद्धातिथ्यमदम्भनं तीर्थाटनमधीहानं हिरावार्यस
दंभं ३४ एतेयमाःकनियमाःपुंभिरुपाहृतात्मनः पुंसामुपासितास्तात यथाकामदुहोहिते
३५ धीरासन्निष्ठानुदमेद्रियसंयमः तितिक्षादुःखसमोह्रीरुपस्थजयोधृतिः ३६
दण्डन्यासः परंदानेकामत्यागस्तपःस्मृतं स्वभावविजयः शौर्यं सत्यत्वसमदर्शनं ३७ शम

ननुप्रसिद्धेभ्योविलक्षणानांदमशमादिनामात्मनामतिः एतेनैवतद्विपरीतानशमादयो याः
क्षमासन्निष्ठानुदः नन्वशमादिमार्गेदमेद्रियसंयमः नवादिदमनतितिक्षादुःखसमर्थः
सहनंनभयादः निर्द्वयस्यकामत्यागोधृतिः नत्वन्ने शौर्यन्न ३८ दंभमतद्वाहुः तस्यत्यागाद्या
धैर्यनाद्रीकामत्यागः भोगमपेक्षातपः नक्रमादिस्वभावोवासनानस्यवधः अनिर्वेदः शौ
र्यनविक्रांतिः क्षमेत्रसमस्यदर्शनेश्रांतानुद्वेगनयथाचेभाषणमन्ने ३७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यक्तिः प्रेमलक्षणा भक्तिः साधनरूपः साध्यरूपो वा तत्रिष्यते सर्वोपि सतए
वतीत्यर्थः २४ तदेवाह तद्धाकिंचनेत्यादिना तत्र भवान् वेद निरूपयतीत्यर्थः कस्मा
दित्याह यदात्म
नीति हाभ्यां पदाभ्यां निमित्तं स्वरूपं चिन्त्यमपि तत्तदा पुमानुपमादीन्याप्नोत्येव २५ एतदेवव्यतिरेके
णाह यतियदा देहेन्द्रियादिकल्पेदेहगृहादौ यस्मिन्स्वप्रतिपादितस्तदादिकारणस्तस्मिन्नेवभ

मत्येवमोमनइत्यादिभिरुद्धवात्मनिवेदिनं मत्रिसंन्यासेनेत्यभक्तिः कोन्योर्थः सातिष्ठिष्यते २४
यदात्मन्यपितंचित्तंशान्तंसत्त्वोपबृंहितं धर्मोज्ञानंसवैराग्यमैश्वर्यंचाभियास्यते २५ यद
पितंतद्विकल्पेऽविद्येः प्रतिपद्यते २६ तदेवासन्निधौचित्तंतिष्ठतीतिविषयंये २८ यमोमद्भ
क्तिकृन्मोक्षानेवैकान्तमद्भुते सतेभ्यश्चगतेरागमेभ्यश्चालमादयः २७ उद्धवः
यमःकतिविधःप्रोक्तोनियमोवास्किंवण कःशमःकोदमःकस्तितिक्षाधृतिःप्र
भो २८ किंदानंकियतःपुंसःकिंतपोविभोन्यत्रचकिमर्थंचेष्टकायज्ञःकाचद
क्षिणः २९ पुंसःकिंस्विन्नृभिर्न्यस्तैःश्रीमद्भिर्वोन्नवकाविमाः पराकाश्रीःकिंस
ह्यउताह्मवद्य १० कःपण्डितकउशलवःकःपथ्यानत्यथाकः कःस्वीनरकःकःस्वि

दनितनश्चविपर्ययमथर्मादिकंविदि २५ स्यादिभिरादधर्मादीन्यश्चैहेयधर्मोमद्भक्तिकृतयतःसएव
प्राक्तःमद्भ भद्भक्तःप्राप्नुयु २० यमादीनामहाजनप्रसिद्धानाम
थाप्यवोचन्नाम निमादिष्यसंख्यातःस्वयमेवोचितेहेतुहानस्यदेनिरूपणावद्विरोधयनिश्चा
स्यःएकान्तियमद्भक्तियद्यभिः २८ एद्धसभाहेतथवाति २९ यतोविशारदोनाविरोधल ३० ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

गुणाश्रयश्चेत्तेनकिंतस्यादिदुःखसत्ययोरन्वयः प्रतिक्रमः प्रत्यवमर्शनंस्वतेनभोगः विषयेभोगापेक्षैवबंधः॥
एतेनाग्निरादित्येधूमोदर्शयतीतिनिरस्तंवेदितव्यं ॥९ ग्रहबुद्धिरित्यपलक्षणार्थंदेहगेहादिष्वहं
ममेत्यभिमानवान्पुरुषःकृत्यर्थेःसंविगमःसंविनष्टागमयतिः प्रापयतियोनिभूमिमार्गः सत्पथाः सन्मार्गः
नरकादिभूम्यः क्षितिविशेषः प्रकृतिमार्गः सऽत्ययः कुमार्गः नन्वेवंगुणाद्याकृत्वाः सत्वगुणोदयः
उद्रेकः स्वर्गःनेत्यादिश्लोकः ७२ नमस्तऽआहुः उद्रेकः नरकः तमोभिस्तादि गृहेष्वबंधुः नभ्रा ---दिः म॰

श्रीगुणानेषेक्षाणाः सतऽइंसत्वान्वयः कुःवैकुमकृत्योपेक्षापंक्तिनोवेधसोहविर्त ७१
मूर्वादेहाग्रहबुद्धिः पंथामंनिगमःस्मृतः उत्पथश्चित्तविक्षेपः स्वर्गःसत्वगुणोदयः ७२
नरकस्तमऽआहुर्वधुमकरहसत्वे गृहेशरीरमाकृणुमाणाद्यात्मबंधने ७३ इतिद्वोय
हृषीकेशःहृषीणायोजितेंद्रियः गुणेषुसक्तधीरिशागुणसंगोविपर्ययः ७४ गम॰

वाहमेवयथाहेनगृहंकृत्वावणोबंधुः विषमेसमुपस्थिते गृहःसकलधर्मात्मापत्राकिंचनगो
हृतिः प्रतिसमाधनभोगापनेनगृहेमानुष्यमानुष्यरूपंशरीरमेवनेहस्यादिगुणैः संपन्नः ग्राह्यत्व
नवधनी ७४ योविसोपिसुभक्तेषुवापेतहृषीकेशः सदरिद्रः योजितेंद्रियः सहगुणः गोब्रह्मः नदीनःविषये
घनासक्तधीर्यः ईशः स्वतंत्रः नराजादिः गुणसंगः गुणेषुसंगोयस्यसः विपर्ययः अनीशः पत

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री॰ भा॰ टी॰ ८९

30

तथापि प्रस्तुते किमायातं अत आह गुणदोष इति निराकृतत्वात् गुणदोषभिदादृष्टिमंतरेणानां विना निषेधविधिल
क्षणं कर्मकांडेतवचः कथं तत्र वचोंतरेण नृणां निःश्रेयसं कथं स्यात् तत्रापि श्रोतव्य इत्यादि साधनविधः नानु
ध्यायेद्बहून् शब्दान्वाचो विगापनं हि तदित्यादि निषेधस्यावश्यकत्वादिभावः यद्वा गुणदोषभिदादृष्टिमंतरेण
निषेधविधिलक्षणं तव वचो विनेति सामानाधिकार्यमेवास्ति यद्वा गुणदोष ..... लक्षणमविवचः
कथं नु तत्त्वमस्यादिवाक्यवत् निःश्रेयसं परस्यात् सर्वस्य वेदस्य तत्परत्वांगीकारादित्यर्थः ३ ननु पितरो

गुणदोषभिदादृष्टिमंतरेण वचस्तव निःश्रेयसं कथं नृणां निषेधविधिलक्षणं ३ पितृदेवमनुष्या
णां वेदश्चक्षुस्तवेश्वर श्रेयस्तु मुपलब्धेर्थे साध्यसाधनयोरपि ४ गुणदोषभिदादृष्टिं निगमा
त्ते न हि स्वतः निगमेनापवादश्च भिदापा इति ह भ्रमः ५ राम

देवाश्च सर्वज्ञाः प्रत्यक्षजो दृष्टा मनुष्येभ्यः कथयिष्यंति नेत्याह पित्रादीनां सर्वेषां तव त्वद्वाक्यरूपो वेद एव
तु श्रेयः श्रेष्ठं चक्षुः प्रमापकं कथमुपलब्धेर्थे मोक्षे स्वर्गादौ च तथा साध्यसाधनयोः इदमस्य साध्यं इदमस्य
साधनमित्यत्रापि तदेव गुणदोषदृष्ट्यभावे निःश्रेयसं न घटते ४ किंच शास्त्रेणैव विहितो भेददृष्टिस्तस्मिन्नेव वि
धेयशास्त्रकार्यं निवर्तयेदित्याह न निगमान् अज्ञानरूपात् वेदादेव न हि स्वतः यस्मादर्थः ... सत्त्वेन वर्तेत ह

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham.

उपसंहरति साधुसंहोपयोगिनयापनश्रुतंगुणदोषयोर्विवेनदृष्टमितितयोःसंहेयतोलक्षण
माहकिंचहूनावर्णितेनगुणदोषयोर्लक्षणमेतावदेवतदाहगुणदोषयाइत्यादिनादोषः गुणस्त
नभयवर्तिनःस्वभावइति ७५ इतिश्रीभावैकोनविंशः १९ विंशोयोगत्रयप्राक्भक्तिज्ञा
नक्रियात्मकं गुणदोषइत्यादिनागुणस्तभयवर्तिनइत्युक्तंतदाख्यातिविधिश्रुतिवेदैः विधिश्रु
प्रतिषेधश्रुत्येश्चरस्थनवनिगमआज्ञारूपावेदः सचविध्यानांप्रतिषेधानांचकर्मणांविकल्पभेदंच

पनरुच्यतेप्रश्नाःसर्वेसाधुनिरूपिताः किंत्वविंशेनेनबहूनालक्षणंगुणदोषयोः गुणदो
षइत्यादिनागुणस्तभयवर्तिनः ७५ इतिश्रीभागवतेएकादशेएकोनविंशोध्यायः १९
उच्चरः विधिश्रुतिप्रतिषेधश्रुतिनामतोऽस्वरस्थते अवेदतीरविदादगुणदोषेचकर्मणां २
वर्णाश्रमविकल्पेचप्रतिलोमानुलोमजं इत्यादिनोच्यतेकालास्वर्गोनरकमेवच २ ॥

गुणदोषेचपुण्यपापरूपमेवेदृशते २ उत्तमाधमभावेनतदधिकारिणांवर्णानामाश्रमाणांविकल्पं
भेदंचगुणदोषरूपमेवेदृशतेप्रतिलोमजाः इत्यनेनसूतवीर्यतोब्राह्मणीक्षत्रियादिषुजाताः सूतवै
देहकादयःअनुलोमजाउत्तमवर्णेभ्यः पुरुषेभ्योब्राह्मणस्त्रीषुजाताः मूर्धावसिक्तोवट्टाद
यः अम्बष्ठनन्दिविज्ञेयाःप्रतिलोमानुलोमजाइति गुणदोषरूपादेव कर्महेतोस्वर्गना
कचनत्कालेयागुणदोषरूपमेवेदृशतेपनर्ब्राह्मणाध्यायेप्रपञ्चयिष्यते २ रामायनमोनमः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री॰
भाग॰
टी॰
९१

अनुरोधमार्गं सदृष्टांतमाह एषः अनुवृत्तिमार्गेण मनसः संग्रहः परमो योगस्तत्साधकत्वात् उपचारेण स्तुतिर्य
था अदमस्य दमनीयस्य अवंतः अश्वस्य हृदयं ज्ञात्वा स्वाभिप्रायेण गतिमन्विच्छन् अपेक्षमाणः अश्वधारकः
प्रथमे किंचित्तद्गतिमनुवर्तेत तदा च रश्मिनातं धृत्वा वगच्छेत् तत्त्वपेक्षते तद्वदित्यर्थः २१ एषमीषद्वशीकृ
तस्य मनसमनसः अत्यंतनैश्चल्यापापमाह सांख्येनेति त्रिभिः सांख्येन तत्त्वविवेकेन सर्वभावानां महदादिदेहा
तानामनुलोमतः प्रकृत्यादिक्रमेण भवं पृथिव्यादिक्रमेणाप्यपचयमनुध्यायन् प्रसीदति निश्चलं भवति २२
न रूपाय सहस्रेणापि नो विषयकारत्वान्न त्यजति किं भूयो भूय उपदेशं न निचिंतयन्नाह निर्विण्णस्येति तत्र।

एष वै परमो योगो मनसः संग्रहः स्मृतः हृदयग्रंथिमन्विच्छन्नम्यस्येवावतो मुहुः २२ सांख्येन सर्वभा
वानां प्रतिलोमानुलोमतः भवाप्ययावनुध्यायेन्मनो यावत्प्रसीदति २२ निर्विण्णस्य विरक्तस्य
पुरुषस्योक्तवेदिनः मनस्त्यजति दौरात्म्यं चिंतितस्यानुचिंतया २३ यमादिभिर्योगपथैरान्वी
क्षिक्या च विद्यया ममचोपासनाभिर्वा नान्यैर्योग्यं स्मरेन्मनः २४ यदि कुर्यात्प्रसादेन योगकर्मा
विगर्हितं योगेनैव दहं देहो नान्यत्तत्र कदाचन २५ राम॰

अत्र आगमापायिषु तेषु अवधिभूतात्मदर्शनात् तदविवेकायनसंसारचक्रे निर्विण्णस्य अतो विरक्तस्य उक्तवेदि
नः गुरूपदिष्टार्थानां चक्रस्य तत्तो गुरूपदिष्टस्यैव चिंतितस्य पुनः पुनरनुचिंतया दौरात्म्यं देहाद्यभिमानं त्यज
ति २३ किंच यमादिभिर्योगमार्गैः आन्वीक्षिक्या पदार्थद्वयशोधनेन ममाचिंतनध्यानादिभिर्वा वा शब्देना
स्य पक्षस्य स्वातंत्र्यं दर्शयति एतैरुपायैर्योग्यं एवमात्मानं मनः स्मरेत् नान्यैः अतोन्यैः कुर्यादित्यर्थः २४ ननु
नान्यैरिति कथं योगिभिः प्रमादात् विकल्पप्राप्तौ पापापनुत्तमे प्रायश्चित्तं कार्यमेव तत्राह यदिति योगेन ज्ञा
नाभ्यासेनैव एतच्च भक्तस्यापि नामकीर्तनमुपलक्षणार्थानान्यत् कृच्छ्रादि १५ राम॰ राम॰

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

एवमप्रयत्नमानंप्रमत्तेनिंदतिहंसवंतावंप्राप्तेत्याप्तारः योभवानितरेत्रआत्मज्ञानत्र
ैतत्रयाणसर्वफलानांमूलंयत्नइत्याज्ञप्तंतत्क्रमेणः सर्वैप्राप्तैःकिंचित्रदुर्लभंयत्रकोटिभिरपि
तत्रदुर्लभंयद्दृश्यात्मज्ञानं तच्चसुकरंस्यादतोविलंबरहितमात्रएवकर्णधारो
नेनायत्नमयानस्यतेनयावत्स्यतेनमात्रयात्रत्रुकूलमाहुर्जनप्रवेत २ एवंतावद्विरक्तस्यवेरा
ग्यहानाज्ञानमुक्तिसाधनतत्प्रयोगमुक्तिदानाश्रमविरक्तस्यज्ञानयोगेनत्रज्ञानप्राप्तेःपूर्व
चित्तैकाग्र्यंजनीयतइहाश्रमैर्नवभिःयदात्रआश्रमकर्मज्ञानविस्तारः खदज्ञानेनाहिप्राःतत्कर्त्रे

वृदेहमाद्यंसुलभंसुदुर्लभंप्लवंसुकल्पंगुरुकर्णधारं मयानुकूलेननभस्वतेरितंपुमा
न्भवाब्धितरेत्रआत्महा १ यस्यस्वयंनिर्गुणएवविरक्तःसंयतेंद्रियः श्रद्धासेनात्मनो
योगीपारंपदंक्षेमनः २ आरुरुक्षोर्मुनेर्योगंकर्मकारणमुच्यते त्रनेहितोनरो
यत्रसाधोगतत्रज्ञानयेत् ३ मनोगतिनाविसृजेज्जितप्राणोजितेंद्रियः सत्त्वसम्पन्नया
बुद्ध्यात्मनात्मत्रज्ञानयेत् २० ॥ रामायनमोनमः॥ राम ॥

पुविरक्तश्चतदासंयतेंद्रियःसन्नात्मनोश्रद्धासेनत्रात्मविद्यारतिंसंतन्वन्विसार्थंत्रचरेत्तथा
भवतितयामबाधायत्न १८ तत्रयत्नमेवान्यत्रारब्धसमभावात् तत्समभावानुसारेणवृत्तो
कारणमाहयहिवाप्रभाप्नुत्र त्रनन्तस्मिन्भवेलब्धेनरेणतत्कोविदय [illegible]
ए नन्तेंद्रियाप्रकृतिमवप्राज्ञाहमनोगतिनाविसृजेत् नोदेतिनोदेष्यतिकश्चनःसन्नात्मद
र्शनायत्न आत्मानंलक्षयेदत्रार्थः २० रामायनमोनमः॥ श्रीराम ॥ श्रीरामः॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

एवंभूतोयुःमच्छ्रद्धालुः भक्तेष्वसर्वेभविष्यतीतिहृदविश्वासः सन्नात्मसुहृदनेनरोमांप्रीत्याभक्तेत् विषयोस्त
सर्वमानाधिकेषुप्रीतिनेत्यादिनाह गाहेयमिति २८ कथंभजेत् किंवातेतोभवतितदाह प्रोक्तेनेतिहाभ्यां
श्रद्धासत्कक्रियायोगेशास्त्रोक्तसत्कीर्तनेभिन्नादिनातेनोक्तेन यामाश्रयसत्कलात्तिसंभजतः हृदयाहङ्
नाः कामानपेक्षेति २९ हृदयमेवग्रंथिः अहंकारोमीत्यहंकारः तत्रैवकाश्रसर्वेशेशयः असंभावना।

ततोभक्तेतमोप्रीत्याश्रद्धालुर्दृढनिश्चयः नसमानस्ववाक्कामोदुःखोदर्कोअगर्हयन् २८ प्रो
क्तेनभक्तियोगेनभजेत्कामासकल्पतेः कामाहृदयानुपतिसर्वमयिहृदिस्थिते २९ भिद्यतेहृ
दयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयः क्षीयंतेचास्यकर्माणिमयिदृष्टेखिलात्मनि ३० तस्मात्मद्भक्ति
युक्तस्ययोगिनोवैमदात्मनः नज्ञानंनचवैराग्यंप्रायःश्रेयोभवेदिह ३१ मत्कर्मनिर्यत्नपरो
ज्ञानवैराग्यनिश्चयत् योगानदानधर्मेणश्रेयोभिर्विततैरपि ३२ सर्वंमद्भक्तियोगेनमद्भक्तो
लभतेञ्जसा स्वर्गापवर्गोमद्धामकथंविद्यदिवाञ्छति ३३ राम. राम.

हृदयःकर्मोत्पन्नाः कलानिसंसारहेतवः ३० तदेवंयवस्थयाधिकारत्रयमुक्तंनवभिःश्लोकैरमनि
रुपेतात्मनस्यतत्मापेक्षत्वात्मनस्यतत्मापेक्षत्वाद्भक्तियोगत्रयंसमुपसंहरतितस्मादितिश्लोकेनमः
द्वात्मनः यदिश्रात्मानिष्ठंयस्यश्रयःसाधनम् ३१ नज्ञानंनयत्रकर्मभिरित्यादि इतरापेक्षयाज्ञान
त्यादिभिः श्रेयः साधनंयद्वाग्यंतत्मद्भक्तादितत्सर्वंसंसारत्रायासेनैवस्वर्गमपवर्गं महावैकुंठंत

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ननु नैमित्तिकं कर्म सत्त्वशोधकत्वाद्गुणः हिंसादिकं तु अशुद्धिहेतुत्वाद्दोषः तत्र च तत्त्रिवर्तकत्वात्
कृच्छ्रादिप्रायश्चित्तं गुण इति विदिप्रतिपदाभ्यां मुक्तत्वात्प्रायश्चित्तं विना योगेनैव कथं पापं हरेत्
तत्राह स्वे स्वे इति सार्धेन स एव गुणः तेन रः तदुपपादयति यस्मात् विधिनिषेधाभ्यासेन गुणदो-
षविधानेन कर्मणां नियमः संकोचाकृतः कृतत इत्यत आह जात्या उत्पत्त्यैवाशुद्धानां प्राप्तानां त्या-
जनेच्छया अयं भावः पुरुषस्याशुद्धिर्वा मनःप्रवृत्तेरन्यास्ति स्वाभाविकप्रवृत्त्यैव तस्य मलिनत्वात्

स्वे स्वेधिकारे या निष्ठा स गुणः परिकीर्तितः कर्मणां जात्यशुद्धानां मनेन नियमः कृ-
तः गुणदोषविधानेन संगानां त्याजनेच्छया जातशुद्धो मत्कथासु निर्विण्णः सर्वक-
र्मसु वेद दुःखात्मकान्कामान्परित्यागेप्यनीश्वरः २७ ॥ रामाय नमो नमः ॥

न च सहसा सर्वतो निवृत्तिः कर्तुं शक्यते अत इदं न कर्तव्यं इदमेव कर्तव्यमिति स्वाभाविकप्रवृत्ति-
संकोचद्वारेण निवृत्तिरेव क्रियते यथा च न प्रवृत्तिपरा वेदः तथोत्तराध्याये वक्ष्यामः उत्पत्त्यैव हि
कामेष्वित्यादिना अतो योगिनः स्वाभाविकप्रवृत्तिभावात्र प्रायश्चित्तादिविधिगोचरतेति २६
भक्तिधिकारिणो भक्तियोगमाह जातशुद्ध इति नवभिः मत्कथासु जातशुद्धा अत एवान्यकर्म-
सु गर्हितः न तु तत्फलेषु विरक्तः तदाह वेद इति यद्यपि वेद तदपि तत्परित्यागेप्यनीश्वरः अ

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भाग० टी० ९३

42

अनेन च प्रकारेण सिद्धानां न गुणदोषा इति विरोधपरिहारमुपहरति नमयीति गुणदोषैर्विद्वितप्रतिषेधै-
रुद्भवो येषां ते गुणाः पुण्यपापादयः साधूनां निरस्तरागादीनां अतः समचित्तानां अत एव बुद्धेः परमे

नमय्येकांतभक्तानां गुणदोषोद्भवा गुणः साधूनां समचित्ता-
नां बुद्धेः परमुपेयुषां ३९ एवमेतन्मयादिष्टा ननु तिष्ठंति मे
पथः क्षेमं विंदंति मत्स्थानं यद्ब्रह्म परमं विदुः ३० इति श्री
भागवते एकादशस्कंधे विंशतितमोध्यायः २० राम॥

श्वरे प्राप्तानां ३९ कास्य कर्मनिष्ठानां निर्दिष्टान्नेतान्मुक्तिमार्गानुपसंहरति मे पथः मत्प्राप्त्युपायात्
ये ननु तिष्ठंति ते क्षेमं कालमायादिरहितं ममलोकं विंदंति यत्परमं ब्रह्म तत्तच्च विदुः ३० इत्येकाद-
शे विंशतितमः २० ॥

९३

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वांछा तु नास्तीत्युक्तं यदि वांछतीति तत्र हेतुमाह न किंचिदिति धीराः धीमंतः यतो मम एकांतिनः मयोवप्रीतियुक्तो
अतो मया दत्तमपि न गृह्णंति किं वक्तव्यं वांछंतीत्यर्थः अपुनर्भवमात्यंतिकमपि कैवल्यं ३४ तदुपपादयति

न किंचित्साधवो धीरा भक्त्या ह्येकांतिनो मम वांछंत्यपि मया दत्तं कैवल्यमपुनर्भवं ३४ नैरपेक्ष्यं प
रं प्राहुर्निःश्रेयसमनल्पकं तस्मान्निराशिषो भक्तिर्निरपेक्षस्य मे भवेत् ३५ रामाय नमः

नैरपेक्ष्यमेव परमोत्कृष्टं अनल्पकं महन्निःश्रेयसे तत्फलं तत्साधनं च प्राहुर्मे भक्तिर्निराशिषः प्रार्थनाशून्यस्य नि
रपेक्षस्य प्रार्थनाकारणभूतायापेक्षया रहितस्य पुंसो भवेत् यद्वा मे निरपेक्षस्य या भक्तिः सा निराशिषो भवेदि
त्यर्थः ३५॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

दः परानंदनृकेसरी यत्कृपालवलेशेन श्रीधरः सत्कृतिकृती ईक्षंतामिच्छया संतः क्षम
तामसमाह संमया हि स्वीयबोधा यत्कृमे तत्र सर्वतः एकविंशक्रियाज्ञानभक्तिष्वनधिकारिणां
कानां द्रव्य गुणदोषाः प्रपंचिताः १ तदेवं गुणदोषव्यवस्थायां योगत्रययुक्तं तत्रैव ज्ञानभक्तिसि
द्धानां न किंचि षां साधकानां तु प्रथमतो निष्ठितकर्मनिष्ठानां यथाशक्ति नित्यनैमित्तिककर्म
सत्वशोधकत्वाद्गु करणं निषिद्धकरणं च तन्मलीमसकरणत्वाद्दोष तत्रिवर्तकत्वादुपायश्चि

श्रीभगवानुवाच य एतान्मन्ययो हित्वा भक्तिज्ञानक्रियात्मकान् क्षुद्रान्कामाश्चलै
प्राणैर्जुषंतः संस्मरंति ते १ ॥ रामा ॥ यन मो ॥ नमः ॥ श्री ॥ राम ॥ राम

त्तगुणः विशुद्धसत्वानां तु ज्ञाननिष्ठानां ज्ञानाभ्यास एव सिद्धहेतुत्वाद्गुणः भक्तिनिष्ठानां पुनः श्र
वणकीर्तनादिभक्तिरेव गुणः तद्विरुद्धं सर्वमुभयेषां दोष इत्युक्तं येतु न सिद्धाः न साधकाः किंतु
केवलं काम्यकर्मप्रधानाः तेषां सकलगुणदोषान् प्रपंचयिष्यन् आदौ तान् निर्वहिर्मुखान्नि
र्देति य एतानित्यर्थः मदुक्तमार्गान् तुच्छान् चलैरस्थिरैः प्राणैः हेहवायुभिरिंद्रियैर्वा जुषंतः सेव
मानाभवंति ते संसरंति निखिलगुणदोषमाक्तेन निन्यायानीः प्राप्नुवंतीत्यर्थः १ ॥ रामः

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

वस्त्रपात्रोपयोगानां दृष्टानां शुद्धिं शुद्धीर्दर्शयति द्रव्येणेति चतुर्भिः द्रव्येणतोयादिना शुद्धिः मृदादिनाद्रव्य
शुद्धिः वस्त्रेनेष्टवस्त्रमिति सम्बन्धः शुद्धिरित्यत्र शुद्धिरिव शुद्धिरित्युपमानवाचकेनशुद्धिः विपरीतेनाशुद्धिः संस्कारेणोदाहरण
द्विनाशुद्धादेः शुद्धिः शुद्धवाणादिनाशुद्धिः कालेनदशाहादिनानवोदकादशुद्धिःकालमवोदकंयावत्त
उपलक्षणमवधिश्चकालेदशरात्र्यादिनेतः शुद्धिर्विशीर्णतन्तुपिताम्बादेःशुद्धिः शुद्धतानातन्तुजातावा
महत्वात्पत्वाभ्यांशुद्धाशुद्धा २ शस्त्रपात्रयोःक्षयोपरागादिनृतकाम्बादेर्द्रव्यतः शुद्धिः शुद्धताभवति
शुद्धिर्बालशुद्धानरागांप्रतिशुद्धिः वृद्धाशुद्धजनभोदोदशाहाद्दिनानेनशुद्धिः प्रेतस्तीनेनशुद्धिः सम्पद्यते

द्रव्येणशुद्धिर्मृद्वीद्रव्येणवस्त्रेनेत - संस्कारेणाथकालेनमहतात्पत्वयोश्च २ शस्त्रपात्रो
नाथबालवृद्धानांसम्पद्यतेशुद्धयस्तथा प्रेतेशुद्धिर्दिनैर्दशाहादेश्चावस्थानमारभ्य ३ राम

नीर्णमलवस्त्रादेः सम्पद्येतिशुद्धिः दरिद्रंप्रतिशुद्धिं तत्रापिविशेषमाह यदितिपूर्वेवद्व्यवद्य
नादयो द्रव्याशुद्धिहारकावैगुण्यंतद्दशावस्थानमारभ्यतद्व्यवस्थावद्भवतिनसर्वतः तथाहिनिर्भेद्यवद्वद।
पात्रानाद्विराशुद्धिर्भवेति - वस्त्रयोरथाकालेनाशुद्धिः संदेहभवेद्देशस्नानादिकंविनाविशुद्धिस्तयोरेवा
दिष्वनिर्दिष्टोयोनावस्थायामेतद्भवेदिति तत्रादरोगायुवस्थायामितितत्रावस्थितिः दशकालंतथा।
स्नानेकृतेद्रव्यप्रक्षालनेउपपद्यतेमचस्थावस्त्रादेःशोधंप्रकल्पयेदिति ४ राम. राम.

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नकेवलंदेहेचेत्र यणिनदेशकालादिभावानामपि आदित्यादेर्नानुपादेयतोफलनिमित्ता
दिकारणग्रहणंवस्तुनोऽयादेशनानाशौचादीनामपि समम यानियमार्थमित्यर्थः । एवमु
णरोगविषयणविशेषमन्वयः मृद्वा मृदिमत्वात मृद्य मृदीप्रवर्त्तयते चक्रसमारोपिकर्म
नश्चगो मृत्यदृष्टिः दृष्टानामपिकृत्स्नकारणरहिता मृत्तिः तत्रापिश्रुत्यन्तरायः श्रुत्यन्तरेभ्यः श्रु
त्योन्यतमश्रुतिः कृत्स्नसारोपिकृत्स्नतमानसारः श्रेष्ठोयःसोपिश्रुतीरःकोकरःसतीरःस
मुरुणःतद्वान्सोवीरःकोकरोपिश्रुतिः तदुक्तंश्रवणतमादेर्वाक्यात्त्रयत्रत्नभवतइति ना

देशकालादिभावानांचेत्कृत्स्नंमनसत्रम कालादीवैविधीयतेनियमार्थेहिकर्मणः ।
श्रुतिसमारोपितानामश्रुत्योमृत्तिकंवेत् कृत्स्नसारोपशौवीरकोकरासंस्कृतेदि ॥
एण ८ कर्मणोगुणवाक्यात्तोऽन्वयतःशेतरेषां यतोवर्तनतेकर्मसदोःकर्मकस्म ॥

दृश्नेनोयःकोकरः समथश्रावंगकलिंगादि असंस्कृतः सेनाशेनादिश्रुत्यः सेकुवरुनो
वांशीणेऽपकवद्वानः तत्रश्रुतिः तदन्याश्रुति रित्यर्थाऽकर्मवति ८ कालस्यमृद्वा
श्रुतेरदोयनिकर्मणप्रतिवद्धानः कृत्स्नसयत्यासंस्कारोवाद्वादित्यःकर्मणयःकर्मोहः
सकालनत्यिकर्मणिगुणवान् शेतरःस्मिन्नुवत्रत्नभवतइति वादिनावाकर्मणि
वर्तते यश्रुतनकादोदृष्टादिसहणेकर्मणः कर्मानहः स्मृतः सकालः सदोवः
अशुद्धमुद्रणदोषः ॥ ५ रामा ॥ ग्र ॥ नमो ५ नमः ॥ श्री राम ॥ राम

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भाग. टी. ९९

45

आत्मनः साहंकारस्य कर्तुः एतैस्त्रादिभिर्यथायथं तत्कार्यानुसारिणी शुद्धिः इयं च शुद्धिः नैमित्तिकार्थः किं
तु विहितकर्मार्थेत्याह शुद्ध इति द्विजस्तु सलक्षणं शूद्रादिरपि १४ मंत्रशुद्धिमाह १५ सद्गुरुमुखाद्यथावत्परिज्ञा
नं मंत्रस्य शुद्धिः कर्मशुद्धिः ईश्वरार्पणं कर्मणः शुद्धिः कर्मशुद्धिमाह धर्मादिभिरथ शुद्ध्यशुद्धी उपसंहरति देश
कालद्रव्यकर्तृमंत्रकर्मभिः षड्भिः शुद्धैर्धर्मैः संपद्यते यतेषां यो विपर्ययः सोऽधर्मस्तद्धेतुरित्यर्थः १५ अयं च गु
णदोषविभागो न वास्तव इत्याह क्वचिदिति १६ आपदि प्रग्रहो गुणाय्यनापदि निषिद्धत्वाद्दोषः परधर्मश्च पर
स्य गुणोऽपि स्वस्य दोषः दोषोऽपि कुटुंबत्यागादिविरक्तादेर्न दोषः अपि तु विधिबलेन गुणः गुणदोषार्थनियमः ए
वं योऽयं गुणदोषयोरेकस्मिन्नेवार्थे नियमो गुणदोषार्थनियमः नियामकं शास्त्रं न तयोर्भेदमेव बाधते १९ दोषस्य

मंत्रस्य च परिज्ञानं कर्मशुद्धिमदर्पणं धर्मः संपद्यते षड्भिः रधर्मस्तु विपर्ययः १५ क्वचित्गुणोऽपि दोषा
स्याद्दोषोऽपि विधिना गुणः गुणदोषार्थनियमस्तद्भिदामेव बाधते १६ समानकर्माचरणं पतितानाम
पातकम् औत्पत्तिको गुणः संगो न शयानः पतत्यधः १७ राम. राम.

क्वचिद्दोषस्याभावे गुणत्वचोदाहरणं दर्शयति समानस्य च कर्मणः सुरापानादेराचरणं अपतितानां यतनहेत्वर
पितात्मा कर्मणा अपतितानां पुनः पातकमधिकारनाशकं न भवति पूर्वमेव पतितत्वात् अत्र दोषस्यापि दोषता
स्तीत्यर्थः तथा संगोऽपि यतेर्दोषः गृहस्थस्यौत्पत्तिकः पूर्वस्वीकृतो न दोषः अपि तु गुणः ऋतौ भार्यामुपेया
दिविधानात् उभयत्र दृष्टांतः गुणमेवाधः शयानो यथा न पतत्यधोऽपि १७ एवं गुणदोषनियमविधीनां प्रवृत्तिसं
कोचद्वारा निवृत्ता च पितात्यर्थमित्यभिप्रेत्याह यतो यत इति १७ राम. राम. राम.

९९

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham.

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नन्वकर्मकोऽयमात्मनामाभिनिवेशात्मकत्वादात्मायत्तेयथा ज्ञातत्ववदनादित्याह उत्पत्तेति हाभो
ऽत्यन्तस्वभावत्वकामेषु श्रीरिष्यादिषु दिव्यवस्त्रधीयादिषु स्वजनवपुरादिषु ज्ञानधीहेतुष्वपरि
पाकात्मनाऽनादेःस्वहेतुपरिपाकतोनाशाद्दः स्वहेतुषु २४ अतस्तत्साधनमस्वमविद्वः दुःखतोनतान्
प्रहीणतान्वेदापहाद्यिष्यानतेदवश्यतिविश्वासितानिमध्यः नातेवशतान्हतिनाधनिकामवतो
नि देवादियोनिषुविज्ञातः पञ्चकामश्रितिवक्यपुनस्तेषुकोषुस्वयंदृङ्वेदायुज्ञात्मवतेयतनया
त्मनात्मःस्यादितिभावः २५ कथंतर्हिमीमांसकःफलपरत्ववदतिनत्राह एवमितिवक्ष्यवस्तिवेदस्या

त्मनैवदृष्टिकामेषुप्रोतोषुस्वजनेषुपुत्र आत्मनामनोमर्त्यात्मानानथहेतुष २४ तत्तानविद्व
द्वःस्वाश्रेयाप्तताहतिनाधनि कथंस्युःनानुनसेनात्मविहातुयः २५ एवंवक्ष्यवस्तिके
श्चिदचिन्नायकवेदयः फलश्रुतिकःसमिनानवेदस्तावदतिहि २६ कामिनःकृपणालुब्धो
ऽल्पफलवेदयः अग्निमग्याहरेवंमनोतरं लोकंनविदतिते २७ राम० राम०

ऽप्यपेक्षतेसमिधे अतोवत्फलप्रवेदयारमणीयंफलमश्रुतिवदतिजातत्तेवेदयस्तदाहहिकस्मा
न्न वेदस्तामादरयः तथानवदतीति २६ कश्चिदिनाप्रपेक्षयतिकामिनस्तेहिः कामिनाकृपणाः तुलो
दोषाः तत्फलाकृताः अतःस्वल्पफलान्तरफलेषुपरमफलवेदयः अतएवाग्निमग्याः अग्निमाध्यकर्मणि
निवेशनात्मविवेकाः तत्रत्रमनातः प्रमणागमयेषातेस्वलोकंआत्मनत्वेनआयतनंनिः कश्चिद्वा
अस्मात्लोकात्प्रेत्यआत्मानंवेदअयमहमस्मीतिकश्चित्सलोकंवप्रतिजानातिअग्निमग्याहरेवंमनोतर

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भाष्य दी. ५८

किंवयनेतेविमुदन्नहृयदाहुस्मोऽयमिति अयंमदनोक्तोआशिषश्चाप्रियेत्रकेनैकल्पेनवनिश्चित्यविद्म
वाहुस्मानत्मनिकमेमविदियान्नयतियथाकश्चिद्वणिक इत्तरमनुज्ञादिलक्षनेबहुधनानेनेषा।
मिहंपनेत्यन्नत्रमयंथाणभवतितद्दित्यर्थः ५१ अतोमनः मत्तमोमनुषः विद्यामनुः मत्तमोमनुषः स्वा।
न्नृपानिद्रादीनांयोपासनेनमामयंथोद्रादीनामप्रियमदशनात् मद्रुपासनंतवतत तस्माप्रियंयावन्नो
पासनंभेददर्शिनादित्यर्थः एदिमंकल्पंतमेवंकल्पदर्शयति हहूतिमस्माभास्मात्महाशाला

हस्योयममंयोक्तोमयेतंश्रवणाप्रिये आशिषाएदिमंकल्पंतमेवंयाम्यावणिक ५१ मनुः
मत्तमानिद्रानुः मत्तमोमनुषः उपामतेऽनुमत्वाहवादन्नतयेवसो ५२ हहूहदक्तोयज्ञेग
त्वारएमहतिवि तस्मानहहभूयास्मंमहाशालामहाशालाः ५३ एतेषु स्थितयावाच्चा
व्यादिप्रमत्तमानृणां मानिनांवानिसव्यानामहातोपिनाचते ५४ वदान्नस्तात्मविष्वा
त्मिकोऽविषयाश्रम परोक्षवादाऋषयः परोक्षममवाप्रिये ५५ राम.

महाप्रहस्याः ५२ ततःकिमित्यतआहस्मेति अतोमत्तवणानाभावान्नित्यंसंमतिणोभवंतीतिभा
वः ५३ तदेवंप्रतिपन्नेनिराकृतनिद्रातिपत्तमवोपसहमेवेदमितिकर्मब्रह्मसदवलाकोऽविषमवे
दाः ब्रह्मात्मविषयंब्रह्मेवात्मानंसंसारिणंतत्यवाः तत्पदार्थौप्रतीतौच मत्तप्रतिपन्नाप्रियेयोनाव
नपरं श्रेयोनिवर्तयतिप्रकाशयत्यर्थाभेदप्रपंचन मित्यत्रभेदकारणमनुस्मारयतिपरोक्षेति ऋषयोमं
त्रदृष्टारोवात्मानमितियतः परोक्षमेवममचप्रियमत्रयतो भावः मुज्ञातः करोमीत्यहोभव्यनाम्येव
णिकादिभिः यथाकश्चिन्मणि..... श्रेयःप्रसंगादिति ५५ राम.

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

कोसौस्वर्लोकः तमाहनेति हृदिह्यात्मानंसंमन्नोलोकेननहृदिह्यहंकारास्पदं जन्येतेवस्
त्यात्मानंतुनजानातीत्याहहृदयंहह्यातिरिक्तंजगन्नास्तेकृतःयतहृदंजगज्जानातनकुतोन-
जानातिहियस्मात् इकथंकर्मेदंजगन्नेत्यस्यकर्मणोयंमुहिंसासाधनंवायेषांतेऽमतःकेवलंत्र
स्वतपःप्राणनंप्राणनपराःमोहितमःतेनत्वाप्रानिचद्वेदयंतेयथासहितमपिनजानातितद्व
न्न यथाचश्रुतिःनतेविदाथयइमाज्जजानान्यत् युष्माकंसतंवन्त्रवतीहारेणप्रहताजल्पाचा
स्तपवयंसंश्रवतीति २८ देदनात्यज्ञानाद्वान्यानुयजंतीत्याहनेषोदमस्करमंतमवि

नतेमांसंगजानंतिहृदिस्थंहृदयंयतः इकाहंसोपासनयोयथानीहारचक्षसः२८
नेममंतमविज्ञायपशोर्विषयात्मकः हृत्यायसुहिंसंतिहिंसांप्रत्यनसंतते २९
हिंसायोयदिरागःस्यात्प्रवृत्तस्यनवेदना श्रुतिवेदधनिक्रत्यानवेदनावदतिहि ३०
हिंसाविहारायालब्धैःयज्ञैभिःस्वसुखेच्छया यजंतेदेवतायज्ञैर्नितेमृत्युतरंतिते३१

त्यायदयवीन्यजंतस्तुप्रेतनायः ३५ स्वजनेवाहहिंसायासंतमज्ञानंयेचयदिरागस्यातहिं
यज्ञदेवेनभिनृज्ञातेहिंसायांसत्यांतेनत्यावचपदेनत्यदनेनत्यदृश्यतायेनित्यनेमित्ते-
कयाकामवेगानवेयानास्तिनसंकामेतमंतमेनेनसंकल्पकामनास्यवयतः कारणंहिंका
मनाचेतिभावः नकंत्रकाम्ये यत्रकाम्येहकंहेचित्ते यहिकृतंजनस्य-
कामस्यचेष्टंतत्रिनेश्रुतौदेवहिंसायांकिंहेतुः कोऽयंयोगे ३६ रामायनमः ॥ राम

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भाग० टी० ९९

तत्र मनीषिभिरेव जेव सूक्ष्मं रूपं परं दर्शं इति मयेति मायां तर्यां नोपबृंहितं अंतः स्थत्वेप्यपरिच्छेदत्वेति अधिष्ठात
त्वेप्यविकारित्वमाह ब्रह्मणेति अविकृतस्यापि नियतत्वं घटयति अनंतशक्तिनेति भूतेषु सर्वप्राणिषु घोषरू
पेण लक्ष्यते मनीषिभिः अंतः सूक्ष्मत्वेन दर्शने दृष्टांतः विसेषूर्णतंतुरिवेति ३५ ततो वैखर्याख्या बृहत्सा
वाश्च उत्पत्तिप्रकारं सदृष्टांतमाह यथेति त्रिभिः हृदयात्प्रकाशात् मुखात् द्वारात् उद्वमतेव हि प्रकटय
ति दार्ष्ट्यांति आकाशादिति प्राणाः तदुपाधिर्हिरण्यगर्भरूपः ३७ प्रभुर्भगवान् तेन रूपेण छंदोमयो वे

40

मयोपबृंहितं धूम्रा ब्रह्मणानंतशक्तिना भूतेषु नादरूपेण विसेषूर्णेव लक्ष्यते ३६ यथोर्णना
भिर्हृदयाद्वर्णमुद्वमतेमुखात् आकाशाद्घोषवत्प्राणो मनसा स्पर्शदूषितः ३७ छंदो
मयोमृतमयः सहस्रपदवीप्रभुः ओंकाराद्व्यंजितस्पर्शस्वरोष्मांतस्थभूषिताम् ३८ यम

दमूर्तिं स्वमृतमयः घोषवान् नादोपादानवान् मनसा निमित्तभूतेन निमित्तानामेव दर्शयति स्पर्शादीन्व
र्णान्निरूपयति संकल्पयतीति रूपे[illegible] स्पर्शग्रहणमुपलक्षणं हृदयाकाशाद्बृहती सृजतीति तृतीयश्लोके
नान्वयः बृहतीशब्दार्थव्याख्या[illegible]यविशेषणानि सहस्रपदवीं बहुमार्गां तदेवाह ओंकारः दुरः कंठा
दिसंगेन व्यंजितैः स्पर्शादिभिः भूषितां ओंकारश्चात्र हृद्गतः सूक्ष्मोभिप्रीतः नन्वकारादिवर्णरूपः तस्य
व्यंगिकोटित्वात् तत्र स्पर्शः कादिपंचवर्गः स्वरो अकारादयः षोडशा ऊष्माणः शषसहः अंतस्था

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ननवेदज्ञा अपि जैमित्यादयः किमिति तथा न वर्णयंति मा विना तत्ततो वेदं तदर्थं वा न कोपि वेदित्या
शयेनाह शब्दब्रह्मेति यावत्सम्प्राप्तिः स्वरूपतोर्थतश्च दुर्विज्ञेयं तच्च सूक्ष्मस्थूलं चेति द्विविधं त
त्र सूक्ष्मतावत्स्वरूपं त्वेपि दुर्ज्ञेयमित्याह प्राणेंद्रियमनोमयं प्रथमं आप्यमयं पश्यंत्वाख्यं तत इं
द्रियमयं मध्यम ``` स्य वाग्वाचकत्वेन वागिंद्रियप्रधानत्वात् किंच अनंतपारं समष्टिप्राणा
दिमयस्य निर्विशेषस्य कालतो देशतश्चापरिच्छेदात् अर्थतोपि दुर्ज्ञेयत्वमाह गंभीरं निगूढा

शब्दब्रह्म सुदुर्बोधं प्राणेंद्रियमनोमयं अनंतपारं गंभीरं दुर्विगाह्यं समुद्रवत् ३५

र्थं अतो दुर्विगाह्यमतिप्रवेशानर्हं तथा च श्रुतिः चत्वारि वाक्परिमिता पदानि तानि विदुः
ब्रह्मणा ये मनीषिणः गुहा त्रीणि निहिता नेंगयंति तुरीयं वाचो मनुष्या वदंतीति अयमर्थः वा
चाः शब्दब्रह्मणः परिमितानि गणितानि पद्यते ज्ञायते परं तत्त्वमेभिरिति पदानि रूपाणि चत्वा
रि तानि चत्वार्यपि ये मनीषिणो तर्हि पृथः ते विदुर्नान्ये यतो गुहायां देहमध्ये त्रीणि निहितानि
नेंगयंति स्वरूपतः प्रकाशयंति अतः केवलं वाचः तुरीयं चतुर्थं भागं वैखरीरूपं मनुष्याः प्राणि
नो वदंति मयि वदंत्येव न तु तत्त्वतो जानंति ३५ रामायनमो नमः ॥ ॥ राम ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री॰
भाग॰
टी॰
१०

49

ननु तर्हि त्वं मत्कृपया कथय ओंमिति कथयति मामेव यज्ञरूपं विधत्ते मामेव तत्तद्देवतारूपमभिधत्ते न मत्तः पृ
थक् यश्चाकाशादिप्रपंचजातं तस्माद्वा एतस्मादात्मनः आकाशः संभूत इत्यादिना विकल्पायोह्यते तदप्य
हमेव न मत्तः पृथगस्ति कुत इत्यपेक्षायां सर्ववेदार्थसंक्षेपतः कथयति एतावानेव सर्ववेदानामर्थः त
मेवाह शब्दो वेदः मां परमार्थरूपमाश्रित्य भिदां मायामात्रमित्यनूद्य नेह नानास्ति किंचनेति प्रतिषिद्ध्य प्र

मां विधत्तेभिधत्ते मां विकल्पायोह्यते त्वहं ४२ एतावान्सर्ववेदार्थः शब्द आस्थाय मां भिदां
मायामात्रमनूद्यांते प्रतिषिद्ध्य प्रसीदति ४३ इति श्रीभागवते एकादशे उद्धवसंवादे एकवि
शोध्यायः २१ राम॰ राम॰ राम॰

मीदति निवृत्तव्यापारे भवति अयं भावः पंथा ह्यंकुरे यो रसः स एव तद्विस्तारभूतनानाकांडशाखा
स्वपि तथा प्रणवस्य योर्थः प॰ मेश्वरः स एव तद्विस्तारभूतानां सर्ववेदकांडशाखानामपि संगच्छ
ते नान्य इति नित्यमुक्तः स्वतः सर्ववेदकृत्सर्ववेदवित् स्वपरज्ञानदातपस्तं वंदे गुरुमीश्वरं ४३
इति श्रीभावार्थदीपिकायां एकादशस्कंधे एकविंशोध्यायः २१ राम॰

१०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ननुयदि सर्वेषामपि पुनरुक्तौ विवादः यदि चमायैवान्नलेबनेऽनुक्तौ हेतौ प्रतिविवादस्तन्नाहनेनदितिहेतौ प्रतिचविवद
मानानामदीयाङ्गनिक्रमाः शाङ्कयाशत्वायाः अतः करणत्वेतिविशेषणपरिणतायत्वहेतुरित्यर्थः तासा
विवादहेतुत्वमथवास्यति यासामिति यासांव्यतिकरात्वाभाहतौ यद्विषयः विकल्पाभेदआसीत् अतः
करणत्वेतिविकल्पावानन्यतमभूतः उतदेवव्यतिरेकेणहृदयेतिपाठमदमयाहुहेत्वन्तस्मिन्नाभेविकल्पा २१
थेतिनीयतेनेचविकल्पमनुवादः शाम्पतीति ३ सतिसवेत्रेतिपदेनतत्प्रपञ्चयतिपरस्परनिहाभ्योऽन्योन्य

नैनदेवंयथान्यत्वंयदहेवंनिनथा एवंविवदतोहेतेशाङ्कयोभेदस्यत्ययः ४ यासांव्यतिकरादासी
द्विकल्पावदनायद प्राप्तेनुमदभेदेतिवादस्तमनुशास्ति ५ परस्परानुप्रवेशात्मानत्वानापुरुष
र्थभ योवायथैतेनसंख्यानंयथाचक्रुर्विवेदिरे ६ एकस्मिन्नपिहृदयेनप्रविष्टानीतराणिच यू
वेस्मिन्वापरस्मिन्वातत्वेनत्वानिसवेत्राः ७ ॥ ॥

स्मिन्नन्यप्रवेशात्मत्वंकृत्स्नंयथाविवदिरे तेनथापूर्वकारणेऽपरेकार्यकारणभावेनप्रसंख्यानेभवतियहापूर्वो
त्पन्नसंख्याः परापिकसंख्यातयाभावः योवायथैतेनसंख्यानंगणनेनेति ८ अनुप्रवेशोदरोयतिएकस्मिन्नपी
तिपूर्वस्मिन्कारणभूतेतत्वेकार्यतत्वानिसूक्ष्मरूपेणप्रविष्टानिमदिन्द्रियवत् अपरस्मिन्कार्यतत्वेकारणतत्वा
न्यनुशासत्वेनप्रविष्टानिहृदेसंहृत् ९ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

ह्यविरोधात्वसंख्यानामविरोधविरोधने पुंप्रकृत्योर्विवेकज्ञानस्यसंख्याविदुच २ नदेवदेवानांप्रकृतिपर
त्वेनिरूपणमादपरन्वविरोधेनस्तुतिवमोहायपरत्वेपितरवानरविवादः तथाहिकेचित्वसंख्यासंविद
नन्तापिवाक्षोऽयंसदसत्वेग्राह्यत्वेनज्ञेयकत्वज्ञानत्वादि युक्तंकिंसत्यमिनिनिश्चयायशङ्कतिकर्तीनां
ऋषिभिरागमेऽबहुधाप्रपञ्चितानित्युक्तानीत्यर्थः भगवन्मनाऽवादपूर्वकंव
क्ष्यासंख्योक्तेप चयतिनविनिश्चियः त्वेतावदशविशेषितत्वात्मज्ञानंनिश्चयंशुक्लशुक्ल

उच्चः कतिनत्वानिविशेषासंख्योनाऋषिभिःप्रभोः नवैकादशपंचत्रीन्भावान्भूतात्मनांविभो
शुक्लः २ केचित्पंचविधंप्राहुरपरेषड्विधंनवै सप्तैकनवषट्केचित्त्रयोदशविधंबृहत्
३ २ केचिन्मदंशग्राहुरपरेकत्रयोदश ३ एतावत्त्वंहिसंख्यानांऋषयोयद्विवक्षया
गायंतिपृथगायुष्मन्निदंनोवक्तुमर्हसि ४ श्रीभगवानुवाच युक्तंचसभ्यसंख्यानं
ज्ञाणायथा मायामयीयान्मृषैवदंतीकिंनडत्तरे ५ राम ॥

वेनः २ एतावतीनोभवतीवेनानानात्वमित्यर्थः यद्विवक्षयायत्प्रयोजनमभिप्रेत्यचगायंतिग्राम्
मत्रित्यमर्थे ३ ४ विवक्षयाभेदनसदंशकंसेवमायायाचकिंमानपूर्वकंमित्याहमृक्षमितियथा
ब्राह्मणाभावेतेनयुक्तंचनवस्तुनः यस्मात्तेनिरूपणेनार्थेनिश्चितानिकिंचमायामित्यसत्येपिमा
यामुपेत्यवानरदत्तपत्येत्यर्थः उभूयस्त्वंकृत्वनहिमरीचिजलत्वपरीक्षादिविवादकिंचिदपहरति
मिवनत्वभवंति ५ ॥ रामोपाख्यानमः ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अतः सत्त्वं सत्त्वमयेत्यादिनेत्यर्थः गुणादिति पूर्वेणेत्यन्वयः ननु नहि नन्वित्यर्थः एकमेवाज्ञानं चेतनत्वेनैवेत्यर्थः
भेदेनेत्यादिनिः अज्ञानं चेतनमसदित्यतः कर्मज्ञानयोः रजस्तमोहेतुकत्वेनैवेत्यभावदृष्टिभावः तथापि कारण
स्वभावयोः नित्यानित्यता स्यात् नन्वेवमाद्यन्तिकरोधप्रसङ्ग इत्यर्थः कालो नामास्त्यभावो नामास्त्विति महत्तत्वमेव
नास्त्यसदेवेत्यादि मत्वाह नहीत्यादीनां यथा यथमनभावात् यथेत्यनभावात् यथेत्यनभावात् यथेत्यनभावात्
स्वमनेचगुणानामर्थमात्रावस्थित्वान्महत्तत्वभेदोविवक्षितः अतोगुणाः त्रीणितत्वानि २५ अथराशिपञ्चदश।

सत्त्वज्ञानेरजः कर्मतमोज्ञानमिहोच्यते गुणाद्यनिकरः कालः स्वभावः सत्त्वमेवच १४ पुरुषः
एकनित्यैकमहंकारानभोनिलः ज्योतिरापः क्षितिरिति तत्त्वान्युक्तानिमेनव १५ श्रोत्रेत्वग्दृ
नद्राणिजिह्वानिशानराक्रयः वाक्पाणयुपस्थवाक्षुद्रिः कर्माणपंचभयमनः १६ घ्राहृस्पर्शोर।
शोगंधोरूपंचरस्यश्चजातयः गन्धरसरूपस्पर्शशब्दानिकमोयमनसिद्रयः १७ ॥ रामे ॥

साधारणानिदशेयनि पुरुषदशनि सार्थद्वाभ्योव्यक्तेमहत्तत्वेनभव्यादीनितन्मात्राणिमेनया १५ एकादशादशो
यनित्रिंशनिदशनेचदशज्ञानराक्रयः ज्ञानेंद्रियाणि पंचवाग्दिवायतानिहैहयेनोक्तानिचत्वारिअंत्रिंशु
निकर्मेंद्रियाणियचउभयंउभयात्मकमनः अगहेऽहुवयवमेतान्येकादश १६ पंचदशीयतिराहुरनिरा
हादीनिविषयतन्मात्रापरिणतानियपंचमहाभूतानितनगत्यादिभिः तत्वाधिकंयदहंयेपिस्यात्तेत्याहगतीनिग
निश्चउक्तिश्चउत्सर्गेचित्यचतानिकर्मेयतानांकर्मेंद्रियाणासिद्रयः फलानितत्वानराणीत्यर्थः १७

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

भूतानि चमात्राणि चेंद्रियाणि च पंच पंचैकेन मनसा यहश्चात्मा सप्तदशः २३ श्रीभगवानुवाच
त्वयोदशभूतानि नवात्मेंद्रियाणि चतत्प्रकाशकानि पंचैवमनश्चैकमिंद्रियाधिष्ठानमात्मा चेति विंशः नी
वात्मापरमात्मा च पंचविंशतिरेकादशपंचेति महाभूतानि पंच चेंद्रियाणि जीवमनसा रात्मानभावेनैतान्येवैका
दशनवपंचेति प्रकृतयः पुरुषस्य विकाराणामेतावान्भावः २४ उपसंहरन्नीति त्रिभिः प्रकारैः प्रकृतिपुरुषभेद

सैत्यानेसप्तदशके भूतमात्रेंद्रियाणि च पंचपंचैकमनसा आत्मासप्तदशः प्रकृतः २३ नवात्मोऽत्रा
सत्यानेत्यात्मैवमनउच्यते भूतेंद्रियाणिपंचैवमनश्चात्मात्रयोदशः २४ एकादशोत्वमात्मासोमा
सप्तभूतेंद्रियाणि च अष्टप्रकृतयश्चैवपुरुषश्चेत्यथ २५ श्रीशुकः इतिनानाप्रसंख्यानेनतत्ता
ऋषिभिः हृतः सर्वेत्यन्योन्यमुक्तिमत्वाद्विडबांकिमत्रोभूते २६ उद्धवः प्रकृतिपुरुषयोर्भेदयप्र
त्मविलक्षणो अन्योन्यापाश्रयात्कृत्स्नेनभिद्यतयोः २७ प्रकृतौलक्षणेप्यात्मप्रकृतिश्चनथा
त्मनि एवमेपुरीकात्महीनेसत्यंहरि २८ रायनमः ॥ ॥ ॥

त्मनायेत्यर्थः २५ नवष्टप्रकृतिरितिस्वात्मनाजडस्वभावेनविलक्षणावन्योन्याश्रयत्वात् परस्परा
श्रयेणप्रत्येतित्यर्थः २६ नदेवत्यनक्रियाप्रकृतौलक्षायदेहप्रकृतिश्चात्मनितेनविनानस्याग्रप्रतीतेः अत
भिन्नभेदप्रतीतेनदेहात्मनोर्भेदलक्ष्यतेइत्यर्थः हृदिवर्तमानेसत्यायनयेन पुरुषाने पुण्यप्रावीण्येयेषांतत्वमेवे
स्वतभावमायागतिरेकेसमर्थेनान्यः २८ रायनमः रायनमः ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नदेवंभूतत्वेऽपिनत्वसंख्याभेदान्निरूपयितुमाचार्यआहसांख्यैरुक्तंयत्तत्त्वानांसप्तत्वंतदसंगतमित्याह
कार्यंलिङ्गमविशेषादविशेषलिङ्गमात्रालिङ्गिनः पुरुषस्य सर्गादौ गुणैः स
ज्यतेतस्यायंसंसारोनकारणरूपत्वात्पुरुषस्तुनैवंभूतः अतएवाह त्रिगुणमविवेकिविषयः सामान्यमचेतनं प्रधानवदेव
अतः पंचविंशतिरित्यादिः प्रकृतेः पुरुषोभिन्नइति २१ तत्वेरागश्चमकार्यंस्यतदनभोवमभिप्रत्याह
व्यक्तादयइतिव्यक्तादयोमहदादयः प्रकृतेरुत्पन्नायेयानवस्तेविंशतिसंख्याकाः पुरुषेणसहतत्त्वानि
ग्राः सहनाग्रेऽकार्यंएजतीत्यन्वयः प्रकृतेस्तत्त्वानामाश्रित्येत्यर्थः १९ एवंस्वमतमुपसंह

सर्गादौप्रकृतिर्यस्यकार्यकारणरूपिणी सत्वादिभिर्गुणैर्योनेपुरुषोयंप्रकृरीहते १८
व्यक्तादयोविंशतिसंख्याकाः पुरुषोत्पन्नाः नवत्वंतेषांसहजन्यंसहताप्रकृतेः कैवल्यात् १९
सप्तैवयानवइतिनत्वाग्रेपंचविंशतेरयः ज्ञानमात्माभ्यधारस्तोरहेंद्रियासवः २० षड्वि
त्यत्राप्यूनानियेचषट्पः परपुमान् नेप्रकृत्यात्मसंभूतेःस्वेदमप्युपविशेत् २१ चत्वार्य
वेतिनत्वाग्रेतेजआपोन्नमात्मनः जानातिनैरिदंजातंजन्मावयविनाःखलु २२

त्यमतानरेषणिमामान्यत्वेविंशतेरतनोविंशतेः सप्तान्यैर्दर्शयतिसप्तेवेतिज्ञानंजानाती
तिद्रष्टाजीवः उभयाहेद्रष्टृदृश्याधारात्मावेतिसप्तत्वंप्रकृत्यादीनांकारणत्वेनतत्तादिधनभावउत्तरे
षामनभोवार्थमाहतनस्तेभ्यः देहेंद्रियासवः कार्यंलिङ्गंजायतेषडितिनिमेपिभानिकस्यभूतानभाव
जीवस्यचपरमात्मानभोवमाहनेपुंक्रइति २२ अतएवाह्यात्मनोजानातिआत्मवासहचत्वारिन
त्यानिअनभोवार्थमाहनेरितिअवयवनः कार्यस्य २२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भा० ९४ 53

नानि दृष्टान्तेन दर्शयति दृक्दृश्यात्मानं दृष्टमात्रेऽभिभूतेऽन्यस्मिन्ब्रह्मगोलके प्रविष्टसाकं वपुः श्रोत्रादि
त्वप्रकाशनामाहपरस्परमिति यत्र ब्रह्मघाटदृष्टान्तायतेतदन्यथानुपपत्या ब्रह्मलक्षणमनुक्त्यनुपपत्या
दधिष्ठातेत्यनुनयः ब्रह्मघः प्रक्रान्तिस्तलोहदृष्टान्तमिलनेनान्योन्यं परस्परसिद्धतिग्रन्थभङ्गतिविशेषणा
दृष्टमाहदृष्टान्तोपयोगिनयाणस्तत्राकाशकार्यतेऽस्मात्सिद्धतिचक्षुर्विषयतेऽपिप्रतियो
गियमाणेनसहसङ्क इदानीमात्मनोविकारित्वादिभावेनभेदमाहयस्मात् आत्मावघामआत्मा हीनाना
यः कारणमेतदकदृष्ट अग्निनश्रुस्थानेनप्राणाभिन्नः स्वप्रकाशत्वादपीत्याहे स्वयानभूत्वासतः सिद्धप्र

दृष्टमार्केवपुरन्योन्ये परस्परे सिद्धतियः स्वतःचे आत्मावदे
नामपेक्षोयश्चायः स्वयानभूत्वाविलसिद्धसिद्धः ३२

काशोनाविलानांसिद्धानांपरस्परंप्रकाशतेयत्रेत्यादिश्रवणादिचक्षुर्दिनासादिचक्षुर्विषयत्वेनाम
त्रिप्रकाशकः सचक्षुषाग्निसामान्यमतश्चित्प्रकाशविषयत्वेमत्वेनचक्षुषः सिद्धेचक्षुर्दृश्यनेत्रविधमि
दियातेत्यादिनादिशतिचक्षुमिति ३१ यथाब्रह्मत्वेनमणीत्यर्थः तत्रदृश्यंवायुरितिश्रवणाच्छ्रोत्रादि दृ
श्यमिन्द्रियासाधारणइतिनासाधर्म्यात्रिश्चित्वविशिष्टत्वेनसतः कारणान्तरमपेक्षतेयत्रेतियदा
स्वदृतिमनोमतेनचेद्दृतिमुद्दिश्यवृत्तेतिग्रहकारोग्रहकर्तेयमनेरुद्दृतेवेतिविधमिनार्थः ३२

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

अर्हसीत्युक्तं तत्र हेतुमाह हि यद्धि यस्मात्त्वत्प्रसादेव अत्र ज्ञाने प्रमोषभ्रंशश्च ते शक्तितो मायातः
ननु च स्वप्रकाशस्यात्मनः कथं ज्ञानदा तत्प्रमोषे वा मम किं प्रयोजनं तत्राह ... प्रति २५
विकाराविकाराभ्यां नानास्वैकत्वाभ्यां प्रकाशाभ्यां चान्यनभेदं वक्तुमाह प्रकृतिः पुरुषश्चेति
विकल्पोन्यनभेद एव कुत इत्यपेक्षायां प्रकृतिशब्दोक्तदेहादिसंघातस्य विकारित्वं दर्शयति ए

ह्येतुमर्हसि सर्वज्ञ वचोभिर्नयनैपुणैः २८ ततो ज्ञानं हि जीवानां प्रमोषस्तेत्र शक्तितः
त्वमेव मायया मायागतिश्चेत्यं न चापरः २९ श्रीभगवानुवाच प्रकृतिपुरुषश्चेति
विकल्पः पुरुषर्षभ एष वैकारिकः सर्गो गुणव्यतिकरात्मकः ३० ममांगमायागु
णमय्यनेकधा विकल्पबुद्धीश्च गुणैर्विधत्ते वैकारिकस्त्रिविधोध्यात्ममेक मयाधि
दैवमधिभूतमन्यत्

ष इति द्वाभ्यां एषः सर्गः सृज्यत इति सर्गो देहादिसंघातः वैकारिकः विकारवान् अत्र हेतुः गु
णव्यतिकरात्मकः गुणक्षोभाकृतः २८ नानात्वमाह ममेति विकल्पभेदं तद्बुद्धीश्च अनेकधा
त्वं प्रपंचयति वैकारिकः अनेकविकारवानपि स्थूलेन मार्गेण तावत्त्रिविधः त्रैविध्यमेवाह आ

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यर्मामेवाद्धा कर्यादिनिरपेक्षोदृशाभिः सांख्ययोगाभ्यां स्वधर्मपरिनिष्ठितैरपि ५ प्रसंख्यानतः कर्मसंन्यासात्सत्यागाद्दानादयोगतिभिर्गतिभिर्मनश्चितेसंक।
ल्पविकल्पात्मकाद्यत्किंचिन्मनसोगतिर्यतः ५। पुण्यदेशात्पुनर्मद्भक्तः
तितिक्षादिष्वपेक्षयेमद्भक्तासत्सेवामाचरितानिर्मलोवाश्रियेत ९ नचेन्मत्सेवयैव १० अंतर्मनोभक्तिमाहुर्मामि
तिभिः सर्वभूतेष्ववान्तरितोमयेश्वरेणनियमेनसेवेतनकथमेकएवेश्वरोमेतुष्येदित्यत्र वदिष्यतः इतीमित्यर्थः
नकृतः श्रवणादिनमनाचरणोऽनाद्रादनादपिजातः नथात्ममंगलादित्यर्थः १२ इमंस्वायंभुवेत्यादिशास्त्रे।

कर्मान्सर्वाणिकर्माणिमद्वर्पणनकैःस्मरन् मय्यर्पितमनश्चित्तोमद्धर्मात्मनोभवेतिः ५ देवान्मु।
निपितॄन्भूतान्मदङ्गसाधुभिश्चितान् देवासुरमनुष्येषुमदङ्गाचरितानिच ९ एवंक्रमेणवामलं
पर्वयोगान्मद्दोक्तस्वान् कारयद्दीनदुःखार्थेमद्भावायादिधर्मिणः ५ मामेवसर्वभूतेषुबहिरन्तरप
हृते ईक्षेतात्मनिवात्मानंयथाखममलाशयः १२ इतिसर्वाणिभूतानिमद्भावेनमहाकृते सभा
जनमानोज्ञानेकेवलमाश्रितः १३ ब्राह्मणेपुक्वसस्तेनेब्रह्मण्येकिंपुकालिके अक्रूरेक्रूर
केशवसमहृदितोमतः १४

इत्यनेनप्रकारेणकेवलज्ञानदृष्टीहृष्टिमाश्रितः सनसर्वाणिभूतानिमद्भावेनमन्यमानः सभाजयन्दिवोम
नुष्यनरेणात्मयः १२ नचेन्मत्यंमर्त्यमर्थकृपणंभाजनंपडितमेवेत्यात् पूज्यपूजादिष्वतिक्रमादि।
त्याशङ्क्यानामेवज्ञानदृष्टिप्रणेचयति ब्राह्मणादिविविधसंस्थेपिसमदृक्समंमानेचपूज्यपूजकेषुमेवपण्डित चे।
वंदोदर्शयतिब्राह्मणपुक्कसादितिजातितोवैषम्येपुक्कसोमनाभिविज्ञानः स्तेनेब्रह्मस्वहृत्ब्राह्मणोब्रह्म

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

नदात्मसंस्थमेवलोकमागमिष्यतीतिमंभ्रमेणदेवादिहतःसर्वतोदुद्रुविनाश्रुपश्यन्नादिमद्दोत्सर्वभवदित्याह
दीवीतिभ्रमः सकाशात्नश्रीहनुमन्तमयुः २ तदाश्रीहनुमत्प्रवर्हतमतिहतोगत इतिवितर्कयताधिबलमाव
देवादयः स्वधामनिविशन्तश्रीहनुमन्तदृष्ट्वः तत्रहेतुः अविज्ञानगतिमितिकृत्वा कविन्दृष्ट्वत्तनतीतिविस्मि
तावधृतिमर्थः ८ अविज्ञानतिनेदृष्टानन्यतिमारामिणायथाकाणेयान्तेनल्पतेवेस्तल्पतेनयाभूमुल्ल
ङ्गितागछतः श्रीहनुमन्तदवरणिनल्पतेकिंतनन्यार्दृदेवतेयः ५ अभिप्रायाणविज्ञानन्ताःप्रथमंहिदृष्टा

म

दिविदुंदुभयोनेदुःपेतुःसुमनसश्चात सत्यधर्मधृतिर्भमःकीर्तिःश्रीर्वानमंयशुः २ देवादयोबलमुत्ता।
नविज्ञातेयथामतिं अविज्ञातगतिंकृत्वेदृष्ट्वातिविस्मिताः ८ मोरामिणायथाकाणेयान्तेहिताधूमंदुल
गतिनल्पतेमनयेनथाकाल्पतेवते ५ बलमुद्वारयन्तंदृष्ट्वायागगतिंहरेः विस्मिताःप्रशशंसतःसं
संस्तुवंतःकेयूरस्तदा १ राजन्यवणंतनुभृन्नतेनाप्ययहामायाविडंबनमवर्हियथानरस्य ११ ॥ रामायनमः

तेनणष्टमुतंदृष्ट्वापुनस्तत्वार्थंप्रपंचयंति राजन्तिनिवेभिःपरमसर्वकारणमनन्तभूतमयादेवादिभजनन्नाथ
येदाप्राविभावतिरोभावचेष्टामायेयाव्रतकरणमाचवहिनदायथाविकृतप्वनानारूपेजन्मारीतिरेवयंतितद्व।
न ११॥ रामायनमः ॥

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

यतामुक्तप्रकारांकथिमप्रपंचापदर्शयति ५४ नदेवंभगवतांस्वलोकंगच्छतावसुदेवादीनामपिनत्रा
त्रयजप्रायःविनिनआत्मानमाहदारुकस्त्यादिनायतःकृष्णविद्युतःभगवद्विरहमापत्रःतत्कोद्धवं
श्रावनाभिवदिन्नुः ५५ ६ कृष्णयामोमुनाथ पृष्णतः १९ ९ सङ्क्रिमिःसत्यनियापोषपुते आ
रूपकाशास्वैरंप्रागमायाप्रमाहृतः लोकायनाधिजानानिमूढोमामजमव्ययमित्यादिभिः ४ ।

यएतत्प्रातरुत्थायकृष्णस्यपदवींपरां प्रथमः कीर्तयेद्भक्तासातामेवाप्नुयान्नरो ५४ हारको
हारकामत्यवसुदेवोग्रसेनश्चः पतिनाबरणावस्त्रीपथिवेत्कृष्णविद्युतः ५५ कथया
मासनिधनंकृष्णोनाहन्नप्रेम्नप नक्तंत्वादिग्रहंयाजनाः शोकविमूर्छिताः ५६
नत्रयमत्रारितःजग्मुःकृष्णविप्रेषविह्वलः यसवःपोडनेयत्नात्यानयोत्रतत्रानवे ५७
देवकीरोहिणीचैववसुदेवस्त्रियोमतो कृष्णरामःवपुषपतःशोकार्तोविजहुः
स्मृतिं ५८ प्राणांश्चविजहुस्तत्रभगवद्विरहातुराः उग्रसेनपतीस्नातविनामारुरु
क्षियः ५९ रामपत्न्यश्चतद्देहमुपगुह्याग्निमाविशन् वसुदेवपत्न्यस्तद्भावप्रयु
क्तादेवकेस्त्रियः २० कृष्णपत्न्योविशन्नग्निंरुक्मिण्याद्यास्तदात्मिकाः अन्येनः
प्रेयसःसत्यकृष्णस्यविरहानरः २१ आत्मानंसान्त्वयामासयथावर्णवेषाः
क्रियायत्कारविधिवत्कृष्णस्यस्नेहविप्लुतः २२ राम. राम.

नष्टशौचाणांनष्टसंज्ञानीनांसोपाधिकीं शोदकादिक्रियां २२ राम.

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham

श्री भाग० टी० १४८

आदिआरभ्य कृष्णचरितकीर्तनस्य फलमाह यएतदिति द्वाभ्यां २३ शंतमानि परममंगलानि परमहंसगतौ श्रीकृष्णे २७ २८ एवमेकादशस्कंधभावार्थस्य प्रदीपिकां स्वाज्ञानधृतमीतेन श्रीधरेण प्रकाशिता

द्वारकां हरिणा त्यक्तां समुद्रोप्लावयन्नृणाम् वर्जयित्वा महाराजं श्रीमद्भगवदालयं २३
नित्यं सन्निहितस्तत्र भगवान्मधुसूदनः स्मृत्या शेषाशुभहरः सर्वमंगलमंगलः २४ स्त्री
बालवृद्धानादाय हृते शेषान्धनंजयः इंद्रप्रस्थं समावेश्य वज्रं तत्राभ्यषेचयत् २५ श्रु
त्वा सुहृद्वधं राजन्नर्जुनान्नपितामहः त्वं तु वंशधरं कृत्वा जग्मुः सर्वे महापथं २६ य एत
देवदेवस्य विष्णोः कर्माणि जन्म च कीर्तयेत्क्रुद्धया मर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते २७ इत्थं ह
रेर्भगवतो हि चिरावतारवीर्याणि बालचरितानि च शंतमानि अन्यत्र चेह च कृतानि गृणन्म
नुष्यो भक्तिं परां परमहंसगतौ लभेत २८ इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे वैया
सिक्यां परमहंससंहितायां अष्टादशसाहस्र्यां श्रीभगवदुद्धवसंवादे मौसलोपाख्याने
एकत्रिंशोध्यायः ३१ समाप्तोयमेकादशः ॥

इति श्रीभावार्थदीपिकायां एकादशस्कंधे एकत्रिंशोध्यायः [illegible] एकादशसमाप्तं राम०

राम० १४०

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Shar

58

श्री मद्भागवत एकादशस्कन्ध टीका

CC-0. Lal Bahadur Shastri University, Delhi. Digitized by Sarvagya Sharada Peetham